

ŠIAURĖS KELIONĖS: NUO SENIAUSIŲ LAIKŲ IKI ŠIŲ DIENŲ NARSIŲJŲ KELIAUNINKŲ DIDVYRIŠKI ŽYGLIAI IR DARBAI

I

SENOVĖS ŽINIOS APIE ŠIAURĘ IR KELIONĖS

Seniausios žinios apie šiaurę indų, persų ir graikų raštuose. – Herodotas apie skitus ir hiperborėjus. – Finikiečių kelionės ir pastangos iširti Europos pakraščius. – Graikų mokslininkas Pitėjas ir jo kelionės į šiaurę Europos pakrantėmis. – Pirmosios žinios apie Pabaltijį ir lietuvių gimines. – Ptolomėjaus žemėlapis. – Aisčių santykiai su pietų ir šiaurės tautomis.

Jau senų senovėje žmonių dėmesį patraukė šiaurė. Bet kada pirmą kartą žmonės susidūrė su šiaurės kraštais, sunku pasakyti, be abejo, tai buvo labai seniai, prieš šimtus ir net tūkstančius metų.

Pirmąsias žinias apie šiaurę randame senose indų knygoose – vedose, kuriose tarp mitų ir himnų yra žinių apie žmonių gyvenimą prieš keletą tūkstančių metų. Tose knygoose minima šiaurės naktis ir diena su nenusileidžiančia ir neužtekančia saule, kur „žmogaus metai – tai viena dievų diena ir viena naktis.“

Taip pat senose persų knygoose *Avestoje* aprašomas kraštas, ant kurio užsirūstinęs pikto dievas ir užleidęs ant jo baisų speigą, „todėl tame Airiaino-Vaeino rojaus krašte žiema pasidarė ilgesnė ir truko dešimt mėnesių, vasara trumpesnė, vos porą mėnesių... Ten saulė, mėnuo ir žvaigždės užtekančios tikrai kartą per metus ir tik vieną kartą nusileidžiančios. Ir ten metai susideda tikrai iš vienos dienos ir vienos nakties.“

Taigi jau seniausiais laikais žmonės turėjo nuovoką apie tolimuosius šiaurės kraštus. Apie juos užsimena ir graikų „Odiseja“, kurioje pasakojama apie kimerijus, kurie gyvenę „rūko krašte, prie vandenyno, begalinę naktį be džiaugsmo“, arba apie lestrigonus, kurių diena buvusi tokia ilga, jog „grįžtantis vakare piemu galėjęs susitikti su auštančiu rytu“. Tai vis aiškios užuominos apie ilgąsias šiaurės žiemas ir trumpąsias vasaras, baltąsias naktis su šiaurės pašvaistėmis. Tos žinios graikus, be abejo, pasiekė upėmis per Juodąją jūrą arba iš jos pakrančių, kur graikai senovėje turėjo naujakurysčių.

O šiaip graikams šiaurė buvo netolima. Jiems ir mūsų protėviai, kurie jau tais laikais gyveno Baltijos pakrantėse, buvo tolimi šiauriečiai. O nėra abejonės, kad ir tais laikais žmonių šiauriau gyventa. Klajoklių tautos, ieškomos ganyklų, toli nusivarydavo savo bandas, o medžiotojai ir dar toliau nuvykdavo.

Graikai jau tais laikais buvo gana kultūringa tauta. Turėjo raštą, mokyklas, bet ir jie nedaug tenusimanė apie šiaurės kraštus. Jie vaizdavosi šiaurę kaip pasaulio galą su keistais ir baisiais reiškiniiais ir žmonėmis, kurie jiems atrodė kaip tikros pabaisos, beveik ne žmonės, o kažkokie pusžmogiai su šuns galvomis arba vienakiai milžinai. Apie šiaurės kraštus pasakodavo nebūtų, negirdėtų dalykų.

Bet ir tais laikais būta šviesesnių protų, kurie nelabai tikėjo tomis pasakomis. Taip, pavyzdžiui, graikų istorikas Herodotas, gyvenęs prieš pustrėčio tūkstančio metų, parašęs devynias „Istorijos“ knygas, aprašo ir šiaurės gyventojus, kuriuos jis vadina skitais, arba hiperborėjais. Jo aprašyme, tiesa, taip pat yra nemaža klaidų, bet vis dėlto ne tokių, kaip to meto pasakose apie šiaurę. Jis rašo apie šiaurės kraštus šitaip: „Pasižymi labai žiauriu klimatu, kad net aštuonis mėnesius siaučia nepakenčiami šalčiai, o palietas ant žemės vanduo nepadaro purvo, nebent tik ugnį sukūrus. Užšąla jūros... skitai miniomis eina per ledą, važiuoja į kitą krantą... Skitų žodžiais, oras pilnas plunksnų, pro kurias negalima nei pereiti, nei matyti, bet mano nuomonė tokia: tuose kraštuose nuolatos sninga, vasarą, žinoma, mažiau negu žiemą.

Kiekvienas, kuris iš arti yra matęs, kaip sninga, supras mane, nes sniegas panašus į plunksnas...”

Senovės graikams šiaurė buvo jau Padunojys, kuris nuo mūsų yra gerokai į pietus. Bet iš ten pūtęs į graikų žemę šiaurės vėjas – borėjas. Tai sužinoję, kad esama žmonių net už Dunojaus, juos praminė hiperborėjais, t. y. gyvenančiais už borėjo. O tų hiperborėjų, kaip vėliau jie sužinojo, buvo didelės galybės: čia ir slavai buvo, ir germanai, ir mūsų protėviai aisčiai, arba baltai. Bet graikai visų šitų tautų neskyrė, vadino jas vienu vardu – skitais, arba hiperborėjais.

Toks neaiškus supratimas ilgus amžius buvo apie šiaurę ir jos gyventojus. O jau prieš daug tūkstančių metų finikiečiai, – viena kultūringiausių senovės tautų, jie ir raštą pirmieji išrado, – apskūrūs pirkliai, narsūs jūrininkai, apiplaukdavo ne tik tų laikų žinomą pasaulį – Viduržemio jūros pakrantes, bet pasiekdavo Britų salyną, o gal net Skandinaviją ir mūsų kraštus. Mes net tikrai žinome, kad vienas finikietis, vardu Himilko, penktame amžiuje prieš mūsų erą buvo net tyčia pasiųstas ištirti vakarinių Europos krantų ir, juos betyrinėdamas, atrado Britų salas. Iš tų laikų yra užsilikęs finikiečių kalba seniausias geografijos paminklas „Periplis“, parašytas apie 550 metų prieš mūsų erą, kur gana smulkiai ir tiksliai aprašyti Europos vakarų krantai ligi Alavo salų, vadinasi, ligi mūsų Anglijos. Tai rodo, kad ne kartą ten plaukiojo narsieji finikiečių jūrininkai ir apsikrieji pirkliai.

Bet pirmąją kelionę į šiaurę, kurią žino žmonijos istorija, atliko graikų mokslininkas, astronomas ir keliautojas Pitėjas ketvirtame šimtmetyje prieš mūsų erą.

Tuo metu, kai Aleksandras Didysis, makedonų ir graikų karalius, kariavo rytuose, toli į vakarus, senovės Masilijoje, o šių dienų Marselyje, gyveno tas pirmasis šiaurės narsuolis ir to meto didelis mokslo žmogus. Jau tais laikais jis apytikriai žinojo, kad žemė stovi ne ant trijų banginių, bet yra rutulys, ir jis ant to rutulio net gana tiksliai nustatė savo gyvenamąją – Marselio – vietą. Nemenkos galvos būta to žmogaus! Dėl tos tiesos, kuri šiandien mums visiems aiški, po jo dar pusantro tūkstančio metų žmonės suko galvas ir ne vienas dėl to savo gyvybę padėjo. O Pitėjas jau tada gana tiksliai nustatinėjo geografinės žemės rutulio platumas ir pasiryžo, kaip pats rašė, „ištirti mūsų žemės dalies tolumą ir jos prieinamumą žmonėms“.

Tuo tikslu jis vieną gražią dieną – o ta diena buvo 325 metais prieš mūsų erą – išplaukė iš Masilijos uosto, kuris tais laikais jau buvo nemažas miestas, pagarsėjęs alavo ir gintaro prekyba. Be abejo, kad Pitėjui rūpėjo taip pat tos vietos, kur gaunamas alavas ir gintaras, bet jis kėlė sau ir daug didesnių uždavinių – ištirti žemės rutulio šiaurės sritis ir surasti ašgalį.

Nemažą uždavinį sau užsibrėžė tas mokytojas graikas! Tą uždavinį tiktai po daugelio šimtų metų mūsų laikais narsiausi vyrai įstengė atlikti. Bet ir tam graikui, matyt, narsumo netrūko. Perplaukęs Gibraltaro sąsiaurį, pasuko Europos pakrantėmis į šiaurę, priplaukė Britų salas, aplenkė jas ir nusiyrė tiesiai toliau į šiaurę. Ir tikrai nusiyrė, nes kokie tada buvo laivai? Nebent vėjui esant, padėdavo burės, o kai vėjas nutildavo, vis tiek tekdavo irklų stvertis. Ar toli jis į šiaurę nuplaukė – tikslų žinių neturime, tiktai tiek težinome, kad jis dar paplaukė šešetą dienų už Britanijos, pasiekė tą vietą, kur vasaros naktis trunka tik porą valandų. Plaukdamas jis girdėjo apie kažkokią tolimą Tulės salą, apie kurią jis stengėsi surinkti žinių. Kokia ta sala buvo, mes šiandien tikrai nežinome. Penktame mūsų eros šimtmetyje žuvo Pitėjo kelionės užrašai, kurie galėtų mums tą klausimą išaiškinti. Gal jis buvo pasiekęs Skandinavijos pusiasalį (Skandinaviją ilgai žmonės laikė sala esant), o gal jis apie Islandiją buvo girdėjęs. Jo surinktomis žiniomis, už tos Tulės salos jūra esanti tiršta ir nepereinama, o dar toliau nieko nesą: nei žemės, nei vandens, nei oro, tiktai visų tų trijų elementų mišinys, kurio nei pereiti, nei perplaukti negalima. Keistų dalykų kartais ir dideli mokslininkai sužino! Bet tai juk būta beveik prieš pustrėčio tūkstančio metų. Ko čia stebėtis, kad šiaurės jūrų ledynai ir rūkas tokių keistų vaizdų sukurdavo.

O Britų salyną jis aprašė gana tiksliai. Neradęs tenai nei šunsnukių, nei milžinų, tiktai protingus ir draugiškus žmones, kurie žemę dirbė, kasę alavo rūdą ir darę jo lydinius. Pitėjas iš jų ir sužinojęs dar

apie tolimesnius šiaurės kraštus, turbūt Islandiją ir Skandinaviją, su kuriais jie, matyt, susisiekdavę, o už tų kraštų, vietinių žmonių pasakojimais, esanti negyvoji arba užšalusi jūra.

Pitėjas tos jūros su savo eldijomis negalėjęs pasiekti dėl Atlante siaučiančios audros. Jis savo užrašuose minėjo, kad audros metu matęs bangas, pasiekiančias 60 uolekčių, arba 27 metrus, aukščio. Tegu tos bangos ir ne tokios aukštos buvo, bet vis dėlto su to meto eldijomis plaukti per siaučiantį vandenyną pasaulio galo ieškoti buvo neįmanoma... Daug kas Pitėju nebuvo linkęs tikėti ir jo pranešimus apie šiaurę laikė prasimanymais. Tačiau Pitėjui be girdėtų keistų dalykų galbūt tikrai teko matyti audrą, kuri dažnai siaučia šiaurinės Škotijos pakrantėse, kai audra sutampa su potvyniu ir įsisiūbavusio vandenyno bangos pasiekia 18 metrų aukščio, o purslų stulpai dar aukščiau.

Nors ir nepasiekęs savo tikslo, Pitėjas vis dėlto iš senovės kultūringųjų žmonių toliausia buvo nuplaukęs į šiaurę ir surinkęs apie ją apytikrių žinių. Po metų kelionės laimingai sugrįžo atgal į Masiliją, o jo atrastą Tulės salą žmonės ilgus amžius laikė šiauriausia žemės vieta, už kurios nieko daugiau nesą, nebent rūkas, ledynai, o toliau nei šis, nei tas – kažkoks mišinys, kurio nei perplauksi, nei kaip kitaip per jį prasibrausi. Juk tai buvo ne kas kita, kaip tik šiaurės vandenynas, apsiaustas rūko ir sukaustytas speigo, kurio senovės žmonės neįstengė nugalėti.

O Pitėjas be tos savo kelionės į šiaurę dar kartą iškeliavo Europos pakrantėmis į šiaurės rytus „už Reino upės į Skitiją ir ligi Tanaiso upės“. Kaip toli jis nuplaukė, tikrai nežinome. Kuri buvo jo minima Tanaiso upė – spėliojama, kad Elbė, o gal jis buvo pasiekęs ir kurią Baltijos upę. Ten jis girdėjęs apie salą, turinčią daug gintaro. Bet kuri ten buvusi sala, irgi nežinoma, spėliojama, kad Helgolandas. Mums šita jo kelionė tuo įdomi, kad jis pirmasis, kurį žinome, atplaukė į mūsų gintaro pakrantes.

Apie abi savo keliones Pitėjas parašė po knygą. Apie pirmąją kelionę – „Okeano aprašymas“, o apie antrąją – „Periodas“. Tų knygų išliko tiktai menkos nuotrupos, kurios buvo išleistos pirmą kartą Upsaloje, Švedijoje, 1824 metais. Iš tų knygų likučių mes ir sužinome, koks jis buvo didelis mokslo žmogus. Jis jau tada įrodinėjo, kad jūrų potvyniams ir atoslūgiams įtakos daro mėnulis, ir pastebėjo, kad poliarinė žvaigždė, mūsiškai – Šiaurinė, kuri tų laikų jurininkams buvo vadovas jūrų begalybėje, nėra toje žemės vietoje, kur turi būti žemės ašigalis. Tai vėliau ir įrodė mokslininkai.

O apie Pabaltijo kraštus ir mūsų protėvius pirmą kartą aiškiau užsimena Tacitas apie 98 mūsų eros metus: „Dešiniajame Svebų jūros krante jūra plauna aisčių gentis... Javus ir kitokius vaisius jos augina ištvėringiau negu tingūs germanai. Bet ieško naudos jūroje ir tik jie vieni iš visų (kitų) seklumose ir pačiame krante renka gintarą, kurį vadina „glesum“.

Pirmą kartą žemėlapyje mūsų kraštus pažymėjo graikų mokslininkas Ptolemėjas, gyvenęs Aleksandrijoje antrame mūsų eros amžiuje. Jis gana tiksliai nurodo, kur mūsų prosenelių gyventa. Sarmatijos okeano pakraštyje, kur Skandinavija apvesta kaip nedidelė sala, jo pažymėti tarp kitų tautų galindai, sūduviai, gitonai (gotai?), gevinai (jotvingiai?), karionai (kuršiai?) ir kt. O savo „Geografijoje“ jis šitaip rašo: „Prie Vislos upės už venedų – gitonai, taip pat finai, taip pat sulonai... Į rytus nuo paminėtųjų yra galindai ir sūdinai...“

Taigi jau senovėje lietuvių giminės buvo žinomos kaip šiaurinės tautos, kurios palaikiusios santykius su kultūringuoju to meto pasauliu. Tai matyti iš gotų karaliaus laiškų 523 ir 526 metais aiščiams, kur rašoma: „Aisčiams karalius Teodorikas. Ten ir atgal jūsų pasiuntiniams bekeliaujant, sužinojome jus turėjus didelį troškimą su mumis susipažinti, kad, gyvendami okeano pakraščiuose, būtumėte su mūsų galvojimu sujungti... Jus nuoširdžiai sveikindami, pranešame, kad su dėkingumu (mūsų) buvo gautas gintaras, jūsų pasiūstas... Tą gintarą, kaip labai lengvą medžiagą, jums išmeta neatslūgstama okeano banga, kaip ir jūsų pranešime sakoma... Todėl mus dažniau aplankykite tais keliais, kuriuos jūsų meilė atidarė, nes visada verta ieškoti santarvės su galingais karaliais, kurie mažomis dovanomis numaldomi ir visada už tai suteikia didesnę atlyginimą.“

Iš tų laiškų matyti, kad lietuvių giminės susisiekdavo su civilizuo tu to meto pasauliu, o dar dažniau susidurdavo su Europos šiaurės ugro suomių tautomis ir tautelėmis, gyvenančiomis kaimynystėje į šiaurę. Tai rodo apstūs skoliniai iš lietuvių kalbos ugro suomių kalbose ir kiti – archeologiniai ir etnografiniai – paminklai. Lietuviai, be abejo, senų senovėje pasiekdavo prekybos ar karo reikalais tolimas Europos šiaurės sritis, bet kurių nors tikslesnių žinių apie tas jų keliones ir žygius į šiaurę neturime, jos mūsų laikų nepasiekė arba lig šiol nesurastos. Turime tik tai žinių iš tų laikų, kai skandinavai – barzdoti vyrai iš už marių, kaip mūsų dainos mini, – atplaukdavo per Baltiją mūsų krašto niokoti. Bet tai jau nieko bendro neturi su kelionėmis į šiaurės kraštus.

II

NORMANŲ VIKINGŲ KELIONĖS Į ŠIAURĘ

Normanų vikingų kelionės į šiaurę ir jų kelionių priežastys pagal „Karališkąjį veidrodį“. – Pirmoji kelionė Skandinavijos pakraščiais į šiaurę ir į Baltąją jūrą. – Europos šiaurės kraštai ir prekyba su jais. – Vikingų kelionės po šiaurę, plėšikavimai ir atradimai. – Tariamieji milžinai šiaurės salose. – Vikingų žygis į Kuršių žemę pagal Islandijos sagas. – Špicbergeno ir Grenlandijos atradimas. – Kaip atrodė vikingų laivai. – Kaip vikingai atrado Ameriką ir kodėl po 500 metų teko ją vėl atrasti.

Daug laiko praėjo – tūkstantis su viršum metų – nuo to graikų mokslininko Pitėjo kelionės į šiaurę, kai mes sužinome apie kitas keliones, tik tai jau ne mokslininkų, bet normanų, dabartinių norvegų ir švedų protėvių, narsių vikingų, kurie ir paplėšikauti, ir nuotykių pasaulyje paieškoti mėgdavo.

Žinoma, tokiam ilgame laikotarpyje būta ir daugiau mokslinių ir nemokslinių kelionių į šiaurę, tik tai mes nieko apie jas nežinome, nėra mūsų pasiekę tų kelionių aprašymai arba bent kokie kiti paminklai. Tais laikais pirmieji po šiaurę pradėjo keliauti skandinavai, vadinami normanais, vikingais ir variagais. Kas gi juos traukė į šiaurės ledo dykumas, kur kiekviename žingsnyje laukė nenumatyti pavojai, šaltis, badas ir dažnai pražūtis baisiose pūgose? Atsakymą randame sename skandinavų literatūros paminkle, vadinamame „Karališkajame veidrodyje“: „Nori sužinoti, ko ieško žmonės tame krašte ir kodėl jie ten vyksta, nepaisydami didelio pavojaus gyvybei, tai žinok, kad trys žmogaus būdo ypatybės skatina į tuos žygius: pirma, varžybos ir polinkis išgarsėti, nes žmogui būdinga veržtis tenai, kur gresia didelis pavojus, nes tuo galima pragarsėti; antra, smalsumas, nes taip pat žmogui yra būdinga pažinti ir pamatyti tas vietas, apie kurias jis girdėjo pasakojant, žmogus nori įsitikinti, ar viskas ten taip yra, kaip jam pasakojo, pagaliau – trečia, žmogui būdingas lenktyniavimas, nes žmonės nuolatos trokšta pinigų ir turtų ir vyksta tenai, kur pagal gandus galima turėti pelno, nors ir gresia dideli pavojai.“

Taip samprotavo vikingai tais laikais, kai jie leisdavosi su menkais laiveliais į tolimiausias keliones. Apie pirmą normanų kelionę į šiaurę mes sužinome iš aštunto mūsų eros amžiaus. Tada šiaurės Norvegijoje, Helgelande, gyvenęs toks narsus vyras Otaras, kuris išplaukęs šiaurės Norvegijos pakrantėmis, norėdamas sužinoti, ar toli siekia jo žemė į šiaurę ir ar tenai kas gyvena. Po laimingos kelionės pakrantėmis apiplaukęs Skandinaviją, šiauriausią Europos ragą Nordkapą, Kolos pusiasalį ir patekęs į Baltąją jūrą, kur suradęs Dvinos žiotis ir susitikęs su ugro suomių tautelėmis.

Po kurio laiko Otaras iš Helgelando aplankė anglų karalių Alfredą Didįjį ir jam apsakė savo kelionę. Karalius liepė užrašyti tą pasakojimą į knygą „De miseria mundi“ – „Pasaulio niekniekiai“, kuri rankraščiuose išliko ligi mūsų laikų. Štai tas Otaro pasakojimas: „Otaras tarė, jog kartą įsigeidęs sužinoti, ar toli į šiaurę nusitęsia šita žemė (Norvegija), kitaip sakant, kokie žmonės gyvena už tos dykumos toliau į šiaurę. Laikydamasis šiaurės krypties arti krantų, jis tris dienas turėjęs visą laiką negyvenamą žemę iš dešinės, o jūrą – iš kairės. Tada jis pasiekęs tokios šiaurės platumos, už kurios banginių medžiotojai

paprastai nenuplaukdavo. Tačiau jis vyko dar toliau į šiaurę, kiek galėjo nuplaukti per tris dienas. Čia ta žemė pradėjo sukti į vakarus (prie Nordkino). Ten jis sulaukė vėjo iš vakarų-šiaurės-vakarų, o paskui nuplaukė toliau pakrantėmis (Murmano linkui) į rytus, kiek galėjo nuplaukti per keturias dienas. Čia jis buvo priverstas laukti priešinio šiaurės vėjo, nes žemė šitoje vietoje pradėjo sukstis į pietus arba į žemyną, sudarė įlanką (Baltoji jūra). Iš tenai jis plaukė pakrantėmis pietų kryptimi, kiek galėjo, penkias dienas. Paskui jis atplaukė prie didelės upės žiočių, kuri tekėjo iš tolimiausių to krašto sričių. Jis truputį paplaukė ta upe, bet toliau vykti nei jis, nei jo bendrakeleiviai neišdrįso, privengdami gyventojų, kurie tirštai gyveno kitame krante. Ir jis nematė nė vieno gyvenamo krašto be šito minėtojo nuo to laiko, kai jis iškeliavo iš savo namų, nes visur jam iš dešinės buvo dykuma ir nebent tik medžiotojai ar žvejai, arba paukščių gaudytojai, visterfinai, ten klaidžiojo.“

Tokiu būdu Otaras atrado jūrų kelią iš Norvegijos į Baltąją jūrą. Paskui Otarą į Baltąją jūrą plaukiojo daug normanų – vieni prekiauti, kiti plėšikauti arba nuotykių ieškoti. Jie atrado Europos šiaurės kraštus – Karialandą, kaip jie vadino Suomiją – Kareliją, kuri buvo tarp Suomijos įlankos ir Baltosios jūros, ir antrą – Biarmiją, arba Didžiąją Permę, kuri užėmė didelius plotus nuo šiaurės jūrų ligi lapuočių miškų pietuose.

Prie Baltosios jūros ir šiaurinių upiųėjusi gyva prekyba ir būdavę dideli prekymečiai, į kuriuos atvykdavę ne tik normanai, bet ir pirkliai iš pietų kraštų – nuo Kaspijos ir Juodųjų jūrų. Taigi ir vikingams buvo ko čia pasipelninti. Jie plaukiodavo čia iš kartos į kartą. Taip į Dvinos žiotis 920 metais buvo atplaukęs vikingas Eirikas Kruvinasis Kirvis, pradėjęs kautynes su vietos gyventojais, „daug žmonių išžudęs, nusiaubęs kraštą ir paėmęs nesuskaičiuojamus turtus“, paskui jo sūnus Haraldas Pilkasis Apsiaustas, sekdamas tėvu, plėšikavęs ir „šveitrus savo kardą nudažęs kraujo spalva“, o po jo ir jo sūnus Eirikas čia siautėjęs, ir daug kitų. Tik ne visada jie iš savo žygių laimingai sugrįždavę. Jau Baltosios jūros žiotyse susidurdavę su priešingomis srovėmis ir verpetais, kartais suduždavę ir nuskęsdavę su laivais ir sugrobtais turtais, o kartais audra juos nunešdavusi kur į tolimus kraštus. Senose norvegų sagose minima, kad vikingai pažinoję sritis į šiaurę nuo Europos krantų. Taip vienas vikingas, Torkilis, pats taip plaukiojęs į šiaurę ir tikrai pasiekęs tą kraštą, kur jis matęs nepaprastai dideles uolas. Tame krašte esą gyveną milžinai.

Tuos šiaurės milžinus matę ir kiti vikingai, audros nunešti į šiaurės „rūko sritį“ ir sustoję prie apledėjusios žemės, kur „radę žmones nepaprasto ūgio ir merginas, kurios, sako, pastojančios nuo vandens gurkšnio“. Šiaurės rūkas ir ledynai sukurdavo tokias pasakas net ir narsiems vyrams, kurie, blaškomi po ledjūrį, be abejo, užklysdavo į Špicbergeną ir kitas šiaurės Europos salas.

Senovės vikingai surengdavo žygius ne tik į šiaurę, bet ir į kitus kraštus. Dažnai jie atsilankydavo Pabaltijyje, kur gyveno mūsų proseniai. Toks vienas vikingų žygis minimas „Sagoje apie skaldą Egilį“, kilusioje, kaip spėjama, apie 1220 metus, bet vaizduojančioje daug ankstyvesnius laikus, nes toje pat sagoje aprašomas ir Eiriko Kruvinojo Kirvio žygis į Dvinos žiotis ir kova su biarmiečiais – ugrusuomiu tauta, senovėje rusų vadintais permiais. Toje sagoje apie žygį į Pabaltijį šitaip kalbama¹:

„Torolvas ir Egilis gyveno pas Torirą didelėje garbėje. O pavasarį broliai išrengė didelį kovos laivą, pririnko į jį vyrų ir išvyko kariauti į rytų kraštus. Jie daug kartų stojo į kovą ir įsigijo didelių turtų.

Atplaukė jie į Kuršių žemę, sustojo prie kranto ir susitarė su gyventojais pusę mėnesio laikytis taikos ir prekiauti. Kai tas laikas praėjo, jie ėmė daryti antpuolius, išsikeldami įvairiose vietose.

Kartą jie išsikėlė plačios upės žiotyse. Ten buvo didelis miškas. Jie išlipo į krantą ir, pasidalinę būriais po dvidešimt vyrų, patraukė gilyn į mišką. Greitai surado kaimą. Čia jie ėmė plėsti ir viską niokoti, o gyventojai pabėgo nesipriešindami.

Dienai baigiantis, Torolvas liepė trimituoti atsitraukimą. Tie, kurie buvo miške, pasuko atgal iš tos

¹ *Islandskije sagi*, Moskva, 1956. p. 141 (autorius išnaša).

vietos, kur buvo. Tiktai ant kranto galėjo suskaičiuoti vyrus, bet, kai Torolvas atvyko į krantą, Egilio ten nebuvo.

Jau buvo sutemę, ir jie nutarė, jog ieškoti jo nebegalima.

Egilis ir dvylika vyrų su juo perėjo per mišką ir pamatė plačius laukus, o juose trobesius. Netoliese buvo kiemas, ir jie nuvyko prie jo. Atėję į kiemą, jie ėmė veržtis į trobas, bet ten nepamatė nė vieno žmogaus. Jie grobė visą turtą, kurį galėjo panešti. Ten buvo daug trobų, ir jie ilgai užtruko. Kai jie paliko kiemą, juos atskyrė nuo miško didelė minia, pasiruošusi juos užpulti.

Nuo kiemo ligi miško buvo didelė tvora. Egilis liepė savo bendražygiams sekti paskui jį pagal tvorą, kad jų negalėtų užpulti iš visų pusių. Egilis ėjo pirmas, o paskui jį kiti, taip arti vienas prie kito, kad tarp jų negalima buvo pereiti, kuršių minia įnirtusiai juos puolė, svaidydama ietis ir strėles, bet kardų nesiėmė.

Traukdamiesi pagal tvorą, Egilis ir jo vyrai iš pradžių nepastebėjo, kad iš antros pusės taip pat buvo tvora, kuri jiems skersai užkirto kelią. Kuršiai ėmė juos spausti kampe, vieni pro tvorą nukreipė į juos ietis ir kardus, o kiti mėtė jiems drabužius ant ginklų. Jie buvo sužeisti, o paskui paimti į nelaisvę, surišti ir nuvesti į kiemą.

Kiemo šeimininkas buvo galingas ir turtingas žmogus. Jis turėjo suaugusį sūnų. Jie ėmė tartis, ką daryti su Egiliu ir kitais. Kiemo šeimininkas tarė, kad reikia nužudyti visus, vieną po kito. Bet jo sūnus pertarė, kad jau atėjo naktis ir tamsoje nebus galima pasismaginti kankinant belaisvius. Jis pasiūlė palaukti ryto Tada juos įstūmė į vieną trobesį ir stipriai surišo. Egilį pririšo prie stulpo už rankų ir už kojų. Paskui duris stipriai užrakino, o patys nuėjo sau ir valgė, gėrė ir linksminosi.

Egilis užvirto ant stulpo ir vertė jį tol, kol ištraukė iš grindų. Stulpas pargriuvo, ir tada Egilis išsivadavo nuo jo. Paskui jis dantimis atsirišo rankas, o kai rankos buvo laisvos, jis nusiėmė pančius nuo kojų. Po to jis išlaisvino savo draugus.

Kai jie visi buvo atrišti, ėmė dairytis ir ieškoti išėjimo. Sienos buvo suręstos iš storų rąstų, o viename gale buvo lentų pertvara. Jie įsibėgėję užvirto ant tos pertvaros, sulaužė ją ir įėjo į kitą patalpą. Čia taip pat aplinkui buvo rąstų sienos. Staiga jie išgirdo apačioje, po savo kojomis, žmonių kalbą.

Jie apsižvalgė aplinkui, atrado grindyse duris ir atidarė jas. Ten, apačioje, buvo gili duobė. Iš ten ir buvo girdima kalba. Egilis paklausė, kas tenai per žmonės. Tas, kuris atsakė jam, pasivadino Akiu. Egilis paklausė, ar jis nenorįs išlipti iš duobės. Akis atsakė, kad jis mielai tą padarytų, tik negalįs. Tada Egilis su draugais nuleido į duobę virvę, kuria jie buvo surišti, ir ištraukė į viršų tris žmones. Akis pasakė, jog tai yra du jo sūnūs, kad jie esą danai ir kad juos paėmė į nelaisvę pereitą vasarą.

– Žiemą su manimi gerai elgėsi, – tarė jis, – aš tvarkiau vietinio kuningo ūkį, bet mano sūnus pavertė vergais, ir jiems tai sunku buvo kęsti. Pavasarį mes pabėgome, o paskui mus pagavo ir pasodino į šitą duobę.

– Tu žinai, tur būt, kaip įrengtas namas, – tarė Egilis. – Kaip mums iš čia ištrūkti?

Akis atsakė, kad name esanti dar viena pertvara.

– Išlaužkite ją, ir tada jūs pateksite į klojimą, o iš ten lengva išeiti.

Egilis su draugais taip ir padarė. Jie išlaužė pertvarą ir išėjo į klojimą, o iš ten į lauką. Buvo naktis be mėnulio. Egilio bendražygiai sakė, kad reikia skubėti į mišką. Bet Egilis tarė:

– Tu juk pažįsti čionykštį gyvenimą, parodyk, kur mums surasti kokių lobių.

Akis atsakė tada:

– Čia nemaža lobių. Štai didelis aukštas, kur miega šeimininkas. Ten pilna ginklų.

Egilis įsakė lipti ant aukšto, o kai jie užlipo kopėčiomis į viršų, tai pamatė, jog durys atidarytos, viduje žiba šviesa ir tarnai kloja lovas. Egilis paliko kelis vyrus iš lauko saugoti, kad niekas neišeitų. Jis pats įsiveržė į vidų ir griebė ginklus, kurių ten buvo gana daug. Jie išmušė ant aukšto visus žmones. Visus

ginklus jie sau pasiėmė.

Akis priėjo prie tos vietos, kur grindyse buvo durys, atidarė jas ir pasakė, kad jie turi nusileisti į apačią klėtin. Jie paėmė žibintą ir nuėjo tenai. Ten buvo saugojami kuningo turtai – brangūs daiktai ir daug sidabro. Vyrai prisigrobė ir išsinešė, ką paėmė. Egilis pasiėmė didelį alaus ąsotį ir paskui jį nešėsi po pažastim.

Jie patraukė miško link, o kai atėjo į mišką, Egilis sustojo ir tarė:

– Mes pasielgėme ne taip, kaip reikia. Kariai taip nedaro: mes pavogėme kuningo turtus. Neturi kristi ant mūsų tokia gėda. Grįžkime atgal, ir tesužino jie, kas įvyko.

Visi prieštaravo Egiliui ir sakė, jog reikia skubintis į laivą.

Tada Egilis pastatė ąsotį ant žemės ir tekinas atgal nubėgo. O kai jis atvyko į kuningo kiemą, tai pamatė tarnus einant iš didžiojo namo ir nešant iš tenai valgius ant padėklų į kitą namą. Židinyje kūrenosi didelė ugnis, o viršum jos kabojo katilai. Egilis įėjo į didžiuosius namus. Ugnis buvo sukurta taip, kaip buvo priprasta tame krašte: buvo uždegtas vienas rąsto galas, ir nuo jo kūrenosi visas rąstas. Egilis pagriebė tą rąstą, nunešė prie to namo, kur žmonės sėdėjo prie valgio, ir pakišo degantį rąsto galą po stogu, dengtu tošimis. Tošys greitai užsidegė, bet žmonės, kurie sėdėjo viduje ir gėrė, nieko nepastebėjo lig tol, kol liepsna apėmė visą stogą ir įsiveržė į vidų. Tada jie puolė prie durų, bet išeiti pro jas buvo nelengva: anga buvo užversta rąstais, ir, be to, ten stovėjo Egilis. Jis žudė tuos, kurie pasirodydavo tarpduryje, ir tuos, kurie spėdavo išbėgti. Bet labai greitai degantis stogas griuvo. Ten pražuvo visi, kurie buvo troboje.

O Egilis sugrįžo pas savo bendražygius. Jie nuvyko visi į laivą. Egilis pasakė, kad ąsotį, kurį jis nešė, jis nori sau pasilikti kaip vadovo grobį. O ąsotis buvo pilnas sidabro.

Torolvas ir visi kiti labai apsidžiaugė, kai Egilis sugrįžo. Vos tik prašvito, jie išplaukė.

Akis su sūnumis pasiliko Egilio būryje.

Vasaros pabaigoje jie nuplaukė į Daniją, užpuldinėjo prekybinius laivus ir plėšė visur, kur galėdavo.

Tokius žygius vikingai surengdavo visos Europos pakraščiais, kur tik galėdavo pasipelninti. Mums šitas jų žygis juo labiau įdomus, kaip pavaizduojas ne tik vikingų žygį, bet ir mūsų krašto gyvenimą tais laikais. O kiti vikingai plaukiodavo toli į šiaurės Atlantą, ieškodami naujų žemių ir turtų. Taip aštuntame šimtmetyje vienas vikingas, Nadadas, buvo audros nuneštas prie Islandijos krantų. Išlipo į krantą pasiplėšti, bet nieko nerado, tiktai sniegą ir ledą. Tai iš piktumo ir pavadino tą salą Sniego žeme. Bet klydo vikingas, manydamas, kad toje saloje niekas negyvena. Ten buvo jau įsikūrę airiai vienuoliai, tiktai liūdnas likimas juos ištiko. Nuo to laiko pradėjo ten keltis normanai ir apsigyventi. Jie įkūrė ir miestelį Reikjaviką, kuris dabar yra Islandijos sostinė. Nepatiko jiems kažkodėl vienuoliai, tai vienus čia pat išžudė, o kiti spėjo pasprukti ir sugrįžti į savo kraštą.

Dar šiauresnę vietą – Grenlandiją – atrado kitas jūrų plėšikas Aunbjernas, bet tam vyrui nenoromis ta garbė atiteko. Mat, negailestinga audra priplakė jo laivelį prie Grenlandijos krantų, bet jam ta nauja žemė visai nepatiko, jis tik iš tolo į ją pasižiūrėjo, net į krantą neišlipo, nes ką gi veiks plėšikas tuščioje, apledėjusioje žemėje? Jis nieko ir neveikė, toliau sau nuplaukė. Tai buvo 874 metais.

Pirmasis, kuris išlipo į Grenlandijos krantą, buvo kitas nenuorama – Eirikas Raudis, arba Rudasis. Tai buvo nesugyvenamas žmogus. Ištrėmė jį iš Norvegijos už žmogžudystę į Islandiją, bet ir čia jis negalėjo ramiai gyventi: vėl žmogų užmušė ir kitokių piktadarysčių pridarė. Tai ir islandiečiai juo nusikratė. Eik nuo mūsų galvos nors į pasaulio galą! Į pasaulio galą, tai į pasaulio galą, ką darys nenuorama tremtinys, sėdo į laivelį ir išplaukė. Buvo girdėjęs apie kažkokią tolimą žemę, gal ir galės tenai gyventi, juk gyvas į žemę nelįsi. 985 metais išlipo į Grenlandijos krantą. Nesvetinga buvo ta žemė. Šalčiai, sniegas, ledynai, nė gyvos dvasios. Ir nusibodo tremtiniui vienam su baltomis meškomis gyventi. Išbuvęs ištrėmimo laiką, tuojau sugrįžo atgal į Islandiją. Bet gudraus žmogaus būta to Eiriko Rudojo. Sugrįžęs pradėjo pasakoti

apie puikų gyvenimą naujoje žemėje ir pačią žemę pavadino Žalioja žeme, tikėdamasis privilioti naujų gyventojų. „Ką, sako, gražiai pavadinsiu tą meškų karalystę, žmonės ir susigundys.“ Ir neapsiriko. Po kiek laiko grįžo jis į tą atrastą žemę, ir paskui jį plaukė pagal kai kurias žinias net apie dvidešimt penkis laivus. Keturiolika laivų laimingai pasiekė Grenlandiją, kiti pasuko atgal, pamatę, kad jiems gudriai primeluota, arba žuvo siaubingose šiaurės jūrų audrose.

O ne kažin kokie buvo tie jų laiveliai. Šiandien mes tikrai žinome, kokie jie buvo, ir pamatyti net galime.

Prie norvegų sostinės Oslo yra įrengtas vikingų laivų muziejus. Tame muziejuje yra net trys laivai, išlikę iš anų laikų. Pirmasis laivas – „Tunesas“ – buvo atrastas 1867 metais senovės kapinyne netoli Fredrikstado. Paskui ten buvo atrasti dar du laivai – „Gokstadas“ (1880 m.) ir „Ozebergas“ (1904 m.). Tas kapinynas buvo pavadintas Vikingų laivų kalnu. Ir tikrai, tie laivai yra išlikę iš tų laikų, kada jais plaukiojo narsieji vikingai į tolimąją šiaurę. Mokslininkų yra nustatyta, kad jie yra IX šimtmečio vikingų laivai. Kaip tik iš tų laikų, kai vikingai plaukiojo į Islandiją, Grenlandiją ir net Šiaurės Amerikos pakraščius.

Kokie buvo tie laivai? Ogi tokie, kad šiandien net narsiausias jūrininkas privengtų jais plaukti ramiausia jūra. Ilgio tie laivai turėjo 20–24 metrus, pločio per vidurį – 5 metrus. Laivas irdavosi su 16 irklų. Viduryje stovėjo stiebas, prie kurio buvo pritaisyta didelė keturkampė burė. Kai laivas su bure plaukdavo, irklų skyles užtaisydavo tam tikrais skydais. Į tokį laivą galėjo tilpti apie šimtą žmonių ir dar visokio krovinio, daugiausia virvių ir strėlių, kurios vikingams buvo reikalingiausios. Juk jie plėšikauti išvykdavo į tolimą kelionę.

Su tokiais laiviukais vikingai atlikdavo tolimiausias keliones. Taip 986 metais Bjarnis Herulfsonas plaukė iš Islandijos į Grenlandiją, bet audros buvo nublokštas į šalį. Pagaliau toli pamatė žemę, bet tai, jo nuomone, nebuvo Grenlandija. Jis su savo palyda priplaukė prie pat kranto, vieta buvo kalnuota ir apaugusi mišku.

Dar keletą dienų paplaukė į šiaurės rytus, vikingai išlipo į krantą ir įsikūrė. Jie manė, kad įsikūrė Grenlandijoje. O iš tikrųjų, kaip vėliau mokslininkai išaiškino pagal įvairiausių Islandijos užrašus, Bjarnis plaukiojo Šiaurės Amerikos pakraščiais ir, gal būt, tenai buvo įsikūręs.

Po kurio laiko Leifas Eiriksonas, Rudojo Eiriko sūnus, nupirko Bjarnio laivą ir pasisamdė trisdešimt penkis vyrus tolimoms kelionėms į nežinomus kraštus. Matyt, vikingai buvo pasiryžę rasti naujų žemių gyventi. Bet pirma jis sugrįžo į senąją savo tėvynę Norvegiją. Tokia didelė ir pavojinga kelionė, matyt, tais laikais nebuvo jokia naujiena. Laimingai pasiekę Norvegiją, grįžo atgal ir paklydo. Ir vėl plaukiojo Amerikos pakrantėmis, nežinodami, kad ten buvo didelis žemynas. Vienoje įlankoje apsistojo žiemoti. Iš jų užrašų mokslininkai nustatė, kad jie turėjo žiemoti Šiaurės Amerikoje, prie Chou kalno įlankos.

Čia buvo jau visai kita augmenija, negu Grenlandijoje. Leifas Eiriksonas plaukiodamas matė augančias laukines vynuoges, tai ir pavadino naująją žemę Vinlandu – vyno kraštu. Po Leifo Eiriksono dar jo brolis Turvaldas plaukiojo į Vinlandą ir ten gyveno porą metų. Be abejonės, norvegų vikingai penkiais šimtais metų anksčiau už Kolumbą atrado Ameriką ir ten pradėjo kurtis.

Šiaurėje apsigyvenę, nenurimo vietoje, stengėsi pažinti naująją savo tėvynę. Taip vienas vikingas Torgilis išplaukė tyrinėti rytinių Grenlandijos pakrančių, prarado laivą ir savo bendrakeleivius, bet pats laimingai sugrįžo namo. Kiti šiauriečiai 1194 metais atrado Jao Majeno salą.

Neblogai, matyt, jie ten buvo įsikūrę. Pagal XIII šimtmečio Skandinavijos kroniką, vadinamą „Karališkuoju veidrodžiu“, jų ten buvo įsikūrę net apie 280 kiemų, dvi kolonijos, kurių vienoje, didesnėje, gyveno net vyskupas Hardaras. Iš viso ten jų buvo atsikėlę apie 3 000–4 000 žmonių. Vertėsi medžiokle, gyvulininkyste, žūkle. Atsirado net reikalo prekiauti. Plaukiodavo laivai iš Grenlandijos į Islandiją ir Norvegiją. Pavojingos būdavo tos kelionės su menku, pusiau buriniu, pusiau irkliniu laivuku, be kompasu, be sekstanto ir be jokių tikresnių žinių. Bet tų vyrų narsumas darydavo stebuklus.

Nuplaukdavo ir parplaukdavo tūkstančius jūrų mylių. Visokių reikalų būdavo. Su senąja tėvyne ėjo gyva mainų prekyba.

Bet čia įsimaišė karaliai ir pražudė pirmą šiaurės koloniją. Mat, norvegų karaliai įsigeidė patys būti pirkliais ir paimti prekybą į savo rankas. Tai suardė ir taip sunkų susisiekimą su Grenlandija. O čia dar prisidėjo kitos nelaimės – maras, arba juodoji mirtis, kaip tada sakydavo. Nedaug žmonių buvo, ir tų pačių nemažai išmirė. Likusieji susidūrė su eskimais, tikraisiais šiaurės gyventojais, taikingiausiais žmonėmis, bet ir jiems, matyt, įgriso ateiviai, tai išgriovė naujai įsikūrusias jų sodybas, gyventojus išvaikė, vieną kitą, žinoma, ir nužudė, o kiti susimaišė su eskimais, vedė jų dukteris ir patys eskimais pavirto. Pasaulis ir užmiršo, kad kažkur šiaurėje buvo baltųjų žmonių gyventa. O juk jie buvo pirmieji naujų žemių ir net Amerikos žemyno atradėjai! Ir daug vėliau teko Kolumbui vėl iš naujo Ameriką atrasti.

VI

NAUJI ŽEMĖLAPIAI IR ŽINIOS APIE ŠIAURĖS KRAŠTUS

Antano Vydo XVI a. Rusijos žemėlapis ligi Obės. – Kas buvo tas Antanas Vydas ir kaip atsirado jo žemėlapis? – Herberšteino kelionės per Lietuvą į Moskoviją ir jo surinktos žinios. – Caro pasiuntinio Istomos kelionė per šiaurę į Daniją. – Olaus Magnuso veikalas apie šiaurę ir žemėlapis nuo Vilniaus ligi Grenlandijos. – Naujų žemėlapių ir mokslo darbų reikšmė šiaurės kelionėms.

Tuo laiku apie šiaurės rytų kraštus ir kelius į juos nedaug buvo žinoma, o esami žemėlapiai tiktai klaidindavo keliauninkus: nurodydavo laisvas jūras ten, kur tvyro amžini ledynai, arba nesamus sąsiaurių ir upių kelius, tariamai susisiekiančius su pietų kraštais. Dėl to daug kelionių nepavykdavo. Po didelių pastangų būdavo įsitikinama, kad veltui ieškota kelio ten, kur jo nėra, o yra užšalusi jūra arba nepereinamas apledėjęs žemynas. Bet tos kelionės padėdavo plačiau pažinti šiaurę, duodavo mokslui naujų žinių, iš naujo buvo braižomi žemėlapiai ir ieškoma naujų kraštų ir kelių į juos.

Daug čia nusipelnė mokslininkai, surinkdami keliauninkų žinias, jas apibendrinami ir sudarydami naujus žemėlapius. Tokį vieną pirmųjų Europos šiaurės žemėlapių ligi Sibiro ir Obės upės sudarė lietuvių mokslininkas Antanas Vydas pirmoje šešiolikto amžiaus pusėje, kaip spėjama, apie 1537 metus.

Tarybinių mokslininkų yra plačiai iškelta A. Vydo žemėlapio reikšmė. „1542 m. Antanas Vydas, – rašo įžymus tarybinis mokslininkas, akademikas geografas L. S. Bergas, – lietuvių dailininkas, buvęs Vilniuje, sudarė rusų ir lotynų kalbomis žemėlapi, vaizduojantį Maskvos valstybę nuo Baltijos jūrų vakaruose iki Obės rytuose. Žinių apie tas vietas Vydas gavo iš buvusio Maskvos okoliničiaus Ivano Liackio. Mums rūpimame žemėlapyje pirmą kartą atsiranda Obė. Kairiajame tos upės krante atvaizduota pasakiška „Auksinė boba“, – nuoga moteris ant pjedestalo, apsupta ją garbinančių to krašto žmonių: į vakarus abdoriai, į pietus – miestas Sibiras. Plačiuose miškuose tarp Obės ir Mezenjos parašyta: Didžioji Permė, Didysis Tiumenis, kandoriai, voguličiai, jugrai; apie pastaruosius lotyniškai sakoma, jog iš jų kilę vengrai Vengrijoje, kaip tą parodo kalbos bendrumas. Tokio požiūrio laikosi ir dabartinis mokslas.“¹

Taigi pasirodo, kad A. Vydas buvo ir įžymus kalbininkas, ne tik dailininkas ir geografas. O apie jo žemėlapi tarybinis kartografas profesorius K. A. Sališčevas šitaip atsiliepia: „Nepaprastai platus ir tikslus savo metui Vydo žemėlapis su rusiškais ir lotyniškais užrašais pateikia realų ne tik Maskvos valstybės, bet ir Vakarų Sibiro vaizdą. Jis apima erdvę nuo Suomijos ligi Kaspijos jūros, nuo Kijevo ligi Obės žiočių. Didelio masto (87,5 x 82,8 cm.), orientuotas į rytus, jis vaizduoja Maskvos valstybę iš aukšto, kaip iš

¹ L. S. Berg, *Očerki po istorii russkich geografičeskich otkrytij*, Akademia Nauk SSSR, 1946, p. 76 (autorius išnaša).

paukščio skridimo. Jo reikšmė gali būti pilnai įvertinta, palyginus to meto Vakarų Europos žemėlapių lygį – schematinių brėžinių, palydinčių Ptolemėjo „Geografiją“ ir visiškai esančių jos poveikyje.“¹

Toliau jis pažymi, kad tas Vydo žemėlapis yra pats seniausias Maskvos valstybės žemėlapis, padarytas anksčiau už „Didįjį brėžinį“, pirmąjį Rusijos žemėlapi, ir kad esąs „rusų kartografinės pradžios ir geografinio jos akiračio gyvas liudininkas“.

Mums be galo įdomu, kaip atsirado tas žemėlapis ir kas buvo tas Antanas Vydas, kuris plačiu geografijos ir net kalbotyros akiračiu buvo praaugęs savo laikotarpiu? Juk tai, be abejo, buvo didelis savo meto mokslininkas ir dailininkas, – Renesanso laikais mokslininkas ir dailininkas jungėsi viename Leonardo da Vinčio asmenyje, – buvo bene mūsų dailės pradininkas, kurio mes ne tik vardą ir pavardę žinome, bet turime išlikusius jo žemėlapius ir piešinius.

„Didžioji tarybinė enciklopedija“ apie Vyda šitaip rašo: „Vydas (Bidas ir Bildas) Antonijus (gimimo ir mirties metai nežinomi) – XVI amžiaus lietuvių geografas. 1555 m. išspausdino savo sudarytą vieną pirmųjų Moskovijos geografinių žemėlapių lotynų ir rusų kalbomis (lotynų kalba buvo mokslo kalba, o rusų – Lietuvos valstybinė kalba). Žemėlapyje atvaizduota Rytų Europa nuo Baltijos jūros ligi Obės upės. Tokiu būdu pirmą kartą Europos žemėlapyje atsirado Vakarų Sibiras ir Obės upė. Žinių apie Moskoviją Vydas gavo iš ruso, buvusio Maskvos okolničiaus, Ivano Liackio, emigravusio į Lietuvą 1534 m.“

Meskime žvilgsnį į patį A. Vydo žemėlapi. Apsiginkluokite padidinamais stiklais ir atidžiai pažiūrėkite. Jis nuo Lietuvos ligi Obės ir Sibiro šiaurės Auksinės bobos išmargintas piešiniais – miestų, miškų, kalnų, visokių fantastiškų ir būtoviškų scenų, pradedant meškų medžiokle ir baigiant totorių ir kalmukų ordų palapinėmis. Iš žemėlapio galima atgaminti labai daug senoviškų graviūrų. Prie piešinių – trumpi paaiškinimai, miestų, vietovių ir kraštų pavadinimai. O apačioje du Vydo laišakai, kairėje pusėje – Antonijus Vydas sveikina maloningąjį skaitytoją ir trumpai supažindina su atvaizduotais žemėlapyje kraštais – Moskovija, totorių ordomis ir šiaure, kur „dėl labai ilgų naktų ir žemos saulės niekas neauga“, o prie „Ledinės jūros yra sabalų ir kitų gyvūnų su brangiais kailiais kilmingų ponų ir ponių prabangai“, tik toje dalyje, kur Moskovija susisiečia su Lietuva, miškuose veisiasi stumbrai, lokiai ir labai dideli vilkai. O apie Maskvą šitaip rašo: „Moskovijos sostinė ir upių patogumu, ir žmonių gausumu, ir pilių stiprumu už visus Moskovijos miestus pranašesnė“. Laišką baigia, atsisveikindamas skaitytoją iš Vilniaus, Lietuvos, 1555 metais lapkričio 1 dieną.

Dešinėje žemėlapio pusėje Antonijus Vydas sveikina ir laimingos kloties linki „šviesiausiam ir garbingiausiam ponui Gedano (Gdansko) senatoriui Johanui Copenijui“, kuris, matyt, buvo mokslo globėjas ir žemėlapio leidėjas. Čia jis rašo: „rūpestingai ištyręs krašto padėtį, kuris priklauso Didžiojo Moskovijos kunigaikščio valdžiai, kitados Sarmatijos, Europos, Azijos, Skitijos vardu vadintas, senųjų vienu pavadinimu žinomas. Mes gi visų valstybių, pilių, jūrų, kelių, tiltų vietas, skaičių, atstumą pažymėjome koku tik galėjome stropumu. Be to, upių vingius, kryptį ir versmių pradžią, kurios išteka didžiąja dalimi iš pelkėtų lygumos balų. Šiame reikale nemažą pagalbą mums suteikė kilmingas ponas Joanas Liackis, kuris buvęs pas Didįjį Moskovijos kunigaikštį Vasilijų įžymus didikas ir po maišto dėl priespaudos pabėgęs pas nenugalimą Lenkijos karalių Zigmantą, kur buvo dėl savo išminties ir gabumų meilingai priimtas.“ Toliau savo laiške A. Vydas mini Z. Herberšteiną, austrų imperatoriaus Maksimilijono pasiuntinį, keliavusį per Lietuvą į Moskoviją, raginusį pačius moskovitus aprašyti savo kraštą ir daug žinių apie jį surinkusį.

Taigi A. Vydas, matyt, įvairius šaltinius naudojęs ir pats kruopščiai tyręs aprašomus kraštus, nes sunku patikėti, kad nežinomų sričių žemėlapi būtų galėjęs sudaryti iš kitų pasakojimų. Mes gerai žinome, kokių gandų sklisdavo tais laikais apie nežinomus, o ypač šiaurės kraštus. Mums bus kiek aiškiau, kaip

---

¹ Prof. K. A. Sališčev, *Osnovy kartovedenija*, Geodezizdat, Maskva, 1948, p. 125 (autorius išnaša).

atsirado tas Vydo žemėlapis, jei prisiminsime tuos laikus. Tada dar ne per seniai buvo pasibaigusios Didžiųjų Lietuvos ir Maskvos kunigaikštysčių varžybos dėl Didžiojo Novgorodo žemių, kurios baigėsi Maskvos pergale, o tarp Lietuvos ir Maskvos buvę labai įtempti santykiai ir dažni karai.

Tada Lietuvoje vyko reformacijos sąjūdis, ėjo aršios tikybinės kovos, bet kartu prasidėjo pirmasis Lietuvos Renesansas, Vilnius nepaprastai iškilo, pasipuošė Zigmanto Augusto žemosios pilies rūmais ir kitomis statybomis, pavirto mokslo ir meno centru. Tada buvo išleistas Lietuvos Statutas, įvesta trilaukė žemės valakų reforma, pasirodė pirmoji lietuviška knyga, tiesa, ne Vilniuje, bet Karaliaučiuje, prie kurio universiteto steigimo prisidėjo ne tik Lietuvos didikai reformatai Radvilai, bet ir pirmieji Lietuvos mokslininkai – Kulvietis, Mažvydas, Rapolionis ir kiti. Taigi Vydas gyveno ir savo žemėlapij sudarė didelio kultūrinio pakilimo laikotarpyje.

Tas jo žemėlapis buvo plačiai žinomas to meto Europoje. Sebastijonas Miunsteris savo išleistoje Bazelyje 1544 metais „Universalinėje kosmografijoje“ mini: „Antonijus Vydas iš Lietuvos rašė taip pat apie moskovitų kraštą. Mes turime su dideliu stropumu sužymėtus kraštus ir miestus (pilis, jūras, ežerus ir versmes) ir kaip toli jie vienas nuo kito.“ Miunsteris, sudarydamas savo atlasą, kaip spėja vėlesni tyrinėjimai, naudojo A. Vydo žemėlapiu. Paskui A. Vydo darbą mini olandų geografas Nikalėjus Vitsenas savo veikalo įžangoje apie „Šiaurę ir Totorijos Rytus“, – esą A. Vydas išleidęs Dancige 1555 metais Rusijos, Sibiro dalies ir Totorijos žemėlapij. Taigi anais laikais A. Vydo žemėlapis buvo plačiai žinomas ir naudojamas, o paskui buvo užmirštas ar nusišleptas, – reikia atsiminti, kad tais laikais žemėlapis buvo didelė valstybinė paslaptis, – ir tik XIX amžiaus pabaigoje, 1880 metais, surastas Hamburge vokiečių geografo H. Michovo ir 1884 metais paskelbtas leidinyje „Seniausi Rusijos žemėlapiai“. Atrastu žemėlapiu susidomėjo įžymusis šiaurės tyrinėtojas Nordenšeldas ir teigiamai jį įvertino. Jo žiniomis, išlikę tik du A. Vydo žemėlapiai – vienas Londone, Britų muziejuje, o kitas – Hamburge, H. Michovo rinkiniuose. Rusijoje A. Vydo žemėlapis pirmą kartą buvo paskelbtas geografijos istoriko Benjamino Korto 1899 metais Kijeve išleistame „Rusų kartografijos medžiagų“ atlase¹.

O tais laikais A. Vyda ir jo bendradarbių J. Liackį mini įžymusis austrų diplomatas keliauninkas Zigismundas Herberšteinas, kuris porą kartų keliavęs per Lietuvą į Moskoviją, piršliaudamas ir darydamas pastangas sutaisyti Maskvą su Lietuva. Savo kelionių metu pastabus diplomatas daug ką pamatė Lietuvoje ir Rusijoje ir surinko daug žinių apie šiaurės kraštus. Savo kelionių užrašus su žemėlapiais ir piešiniais jis paskelbė knygoje „Rerum Moscoviticarum Commentarii Sigismundi Liberi Baronis in Herberstein...“ 1549 metais Vienoje. Toje knygoje jis plačiai aprašo ir Lietuvą.

Lietuva, Herberšteino pasakojimu, buvusi labai miškinga, turėjusi daug pelkių ir upių, gausi stambių raguotųjų – briedžių, stumbrų ir taurų, kurių tarpuragėje galėję atsistoti net trys stambūs vyrai. Tokį bandymą, esą, padaręs karaliaus Zigmanto Augusto tėvas karalius Zigmantas, kuris, kaip žinome, buvo stambus ir stiprus vyras,

Tokie stambūs vyrai buvę ypač žemaičiai, kurie nešiodavę pilkus drabužius ir gyvendavę žemose ir labai ilgose trobose, „kurių viduryje buvo kūrenama ugnis, prie kurios sėdėdavęs šeimos tėvas ir matydavęs aplinkui gyvulius ir visą namų apyvoką. Nes pas juos yra priprasta laikyti gyvulius be jokios pertvaros, po tuo pačiu stogu, po kuriuo patys gyvena. Įžymesnieji naudoja taip pat taurų ragus kaip taures. Tai žmonės narsūs ir karingi. Kare vartoja šarvus ir daug kitų ginklų, ypatingai gi ragotines, ir labai trumpas, kaip medžiotojai. Arkliai jų tokie maži, kad beveik neįtikima, kaip gali jie su jais atlikti tiek daug darbų: juos naudoja ir kare užsienyje, ir namie, dirbdami laukus. Žemę aria ne geležimi, o medžiu, ir juo nuostabiau, kad jų žemė kieta, o ne smėlėta, ir joje niekada neišauga pušys.“

Na, čia baronas truputį nukalbėjo pro šalį. Kaip žinome, pušys žemaičiuose puikliausiai auga. O kad

---

¹ B. Kordt, *Materialy po russkoj kartografu*, v. I, Kijevas, 1899 (autorius išnaša).

panašiai gyvenę ir žemę arkliais arę, tai tiesa. Herberšteinas girdėjęs tokį atsitikimą, kad vieną kartą žemaičių tijūnas parūpinęs daug geležinių noragų ir liepęs su jais arti žemę, bet tais metais kaip tyčia neužderėję, tai žemaičiai metę geležinius noragus ir vėl mediniais arkliais arę. Be to, diplomatas girdėjęs baisių dalykų, būtent, kad žemaičiuose ir tuo laiku buvę daug stabmeldžių, kurie garbinę kaip namų dievybę žalčius, vadinamus *gyvoitėmis*. O Trakuose viešėdamas, girdėjęs iš savo šeimininko, kaip vienas žemaitis, pardavęs jam keletą bičių avilių, buvo įtikintas krikščioniškai, išsižadėjęs pagonybės ir užmušęs gyvatę, bet už tai jį ištikęs baises dalykas: jo burna išsižiojusi ligi ausų! Kas iš tikrųjų taip baisiai išsižiojęs – neaišku, matyt, smalsus klausytojas. O bitės nuostabiai puikiai nešusios medų. „Sako, kad niekur kitur be Žemaitijos, – baigia pasakojimą Herberšteinas, – nėra medaus geresnio, gardesnio, baltesnio ir su mažesne vaško priemaiša.“

Daug gana tikslų, o kartais klaidingai nugirstų žinių paduoda Herberšteinas iš Lietuvos istorijos, geografijos, visuomeninio gyvenimo ir kasdieninės buities. Trumpai aprašo ir Lietuvos miestus, kuriuose pakeliui buvęs ir viešėjęs: „Tautos sostinė yra Vilnius; tai – didžiulis miestas, išsidėstęs slėnyje tarp kalnų, Vilijos ir Vilnios upių santakoje... Dabar Vilnius apsuptas siena, ir jame statoma daug šventovių ir mūrinių namų; jis yra buveinė ir vyskupo, kuriuo tada buvo Joanas, karaliaus Zigmanto pavainikis sūnus, vyras labai nuolankus ir meilingai mus priėmęs, mums sugrįžus. Be to, labai įžymi parapijos bažnyčia ir keli vienuolynai; ypatinga pagarba tarp jų naudojasi pranciškonų vienuolynas, kurio statyba labai brangiai atsiėjusi.“

O apie antrąją Lietuvos sostinę – Trakus – jis šitaip rašo: „Pasukau keturias mylias iš kelio į Trakus pažiūrėti ten uždarytų ir užtvirtų viename sode stumbrų, kuriuos vieni vadina buivolais, o vokiečiai – *auron*. Nors vaivada buvo kiek ir įsižeidęs nelauktu ir netikėtu mano atvykimu, bet vis dėlto jis mane pakvietė pietų, kuriuose dalyvavo totorius, Užvolgio caras Šig Achmetas. Jį su pagarba ten užlaikė, taip sakant, su laisva sargyba, dviejose tvirtovėse, aptvartose sienomis ir pastatytose tarp ežerų... Baigę pietus ir gavę pagal lietuviškus papročius dovaną iš vaivados, mes išvykome pirma į Merkinės miestą, o paskui į Gardiną.“

Daug vietos Herberšteinas savo užrašuose skiria Lietuvos didikų kivrčams, jų savivaliavimams, nepaprastam išpuikimui. „Tarp jų pastebimas toks savivaliavimas, jog atrodo, kad jie ne tik naudojami neaprežta laisve, bet ir ja piktnaudžiauja. Jie valdo užstatytus jiems karaliaus turtus taip, kad karaliai, atvažiuavę į Lietuvą, negalėtų gyventi iš savo pajamų, jeigu negautų paramos iš gyventojų.“ O tie gyventojai, mūsiškai tariant, liaudis, pasakoja toliau Herberšteinas: „Žmonės verti pasigailėjimo ir prislėgti sunkios vergijos. Jeigu kas, lydymas tarnų minios, įeina į kurio nors valstiečio namus, tai jis gali nebaudžiamai daryti, ką nori, plėsti ir pasiimti gyvenimo apyvokos daiktus ir net žiauriai sumušti valstietį. Valstiečiams gi be dovanų užkirstas kelias prie ponų, kokį reikalą jie beturėtų. O jeigu juos ir prileidžia, tai vis dėlto siunčia pas tijūnus ir viršininkus. Ir jeigu jie negauna dovanų, tai nieko gero neišsprendžia ir nenustato. Tokia tvarka yra ne tik žemojo luomo žmonėms, bet ir kilmingiems, jeigu jie nori ką nors gauti iš magnato. Aš pats girdėjau iš vieno aukšto didikų prie jaunojo karaliaus tokį išsireiškimą: „Kiekvienas žodis Lietuvoje – auksas.“ Jie moka karaliui kasmet nustatytą piniginių mokesčių apsaugoti valstybės riboms. Be duoklės jie dirba ponams šešias dienas per savaitę; pagaliau, vedant ar mirštant žmonai, lygiai kaip gimstant ar mirštant vaikams ir einant išpažinties, jie privalo sumokėti nustatytą mokesčių parapijos kunigui. Nuo Vytauto laikų ligi mūsų dienų jie laikomi tokioje žiaurioje vergijoje, kad jeigu kas atsitiktinai būna pasmerktas mirti, tai privalo, pono įsakymu, pats save nubausti ir savo rankomis pasikarti. O jeigu jis atsitiktinai atsisakytų tai padaryti, būtų žiauriai išpliektas, nežmoniškai nukankintas ir vis dėlto pakartas.“

Deja, tokie dalykai dėjosi visose feodalinėse valstybėse, Lietuva čia nebuvo išimtis. Mes gerai žinome, kaip išpuikę magnatai ir juos pasekė šlėktos pražudė Lietuvos valstybę ir tautą į skurdą nugramzdino.

Bet šį kartą mums apie tai netenka kalbėti. Tokią pat žiaurią priespaudą Herberšteinas matęs ir Maskvos valstybėje, kur buvo visagalintis caras, be atodairos engęs tiek valstiečius, tiek miestiečius, net bajorus ir didikus. 1477 metais, nugalėjęs novgorodiečius, jis pavertė juos vergais ir ištrėmė į tolimes sritis, o jų turtus, kaip girdėjęs Herberšteinas, „išvežęs į Maskvą trim šimtais vežimų, prikrautų aukso, sidabro, brangiųjų akmenų“. Net didįjį varpą išvežęs, kuris šaukęs į viečę, o ištrėmtųjų vietoje apgyvendinęs kolonistus. Tą pat padaręs ir su Pskovo miesto respublika. Dėl visos tos priespaudos susmukusi aukšta Novgorodo ir Pskovo kultūra ir sugedę papročiai.

Herberšteinas plačiai aprašo Maskvą, geografinę jos padėtį, istoriją, išvaizdą: „Miestas – medinis ir gana erdvus; iš tolo jis atrodo dar erdvesnis, nes platūs sodai ir daržai prie kiekvieno namo daro jį dar didesnį... Tvirtovė gi tokia didelė, kad be erdvių kunigaikščio rūmų, puikiai pastatytų iš mūro, taip pat kunigaikščio broliai, metropolitas, didikai ir labai daug kas turi joje didelius medinius namus. Be to, tvirtovėje yra daug cerkvių, ir tas erdvumas sudaro tikro miesto vaizdą.“ Naktį miesto gatvės „užtvarstomos rąstais, skersai padėtais, ir nuo pat sutemų saugojamos pristatytų sargų, tad naktį niekas negali tenai praeiti po nustatytos valandos. Ką suima sargai po tos valandos, tą muša ir apiplėšia arba sodina į tamsiąją, jeigu tik jie nėra žinomi ir garbingi žmonės: tokius paprastai sargai palydi namo.“ O apie pačius maskviečius Herberšteinas nekaip atsiliepia: „Maskviečiai laikomi gudresni ir apgaulingesni už visus kitus rusus, ir jais ypatingai negalima pasitikėti, vykdant sutartis.“

„Maskvos valdovo valdos toli nusitęsia į rytus ir į šiaurę, – rašo toliau Herberšteinas, nurodydamas kelius link Pečioros, Ugros, Obės upių ir Uralo kalnų. – Ten gyvena įvairiausios ir apščios tautos, kurios vadinamos vienu bendru vardu *samoged* (tai yra, taip sakant, patys save ėdantieji). Pas juos yra didelė daugybė paukščių ir visokių gyvulių, pavyzdžiui, sabalai, kiaunės, bebrai, šermuonėliai, voverės ir jūrų gyvulys vėplys... taip pat baltieji lokiai, vilkai, kiškiai, džigetajai, banginiai, žuvis, vardu lašišos, ir labai daug kitokių. Tie žmonės neatvyksta į Moskoviją, nes labai laukiniai ir vengia bendravimo su kitais žmonėmis.“

Toliau jis aprašo šiaurės kraštus ir žmones ligi Obės žiočių, kur stovinti „Auksinė boba“. O apie ją Herberšteinas taip rašo: „Auksinė boba“, vadinasi, auksinė senė, yra stabas, esąs prie Obės žiočių, Obdoros srityje, tolimame kante. Obės pakrantėmis ir gretimų upių apylinkėje visur pristatyta daug tvirtovių, kurių valdovai (kaip sakoma) priklauso nuo Maskvos valdovo. Pasakojama arba, teisingiau sakant, prasimanoma, kad tas stabas – „Auksinė boba“ esanti statula senės pavidalo, kuri turinti įsčiuje sūnų, ir lyg ten vėl matomas dar kūdikis, apie kurį kalbama, jog jis esąs jos vaikaitis. Be to, tarsi ji ten pastačiusi kai kuriuos instrumentus, kurie skleidžią nuolatinį garsą panašiai kaip dūdos. Jei šitas taip, tai aš manau, kad tai vyksta dėl stipraus ir nuolatinio vėjo pūtimo į tuos instrumentus.“

Apie tą pasakišką „Auksinę bobą“ girdėjo ir Olaus Magnusas, tik, jo žiniomis, ji stovėjusi tarp Lietuvos ir Moskovijos prie viešo kelio, ir jai keliauninkai atnešdavę aukų, kad laimingai pasisektų kelionė. O Herberšteiniui Maskvoje be „Auksinės bobos“ tekę nugirsti seną pasaką, jog toliau į šiaurės rytus, už didelės Tachninos upės, „gyveną žmonės keisčiausio pavidalo; vienus jų kaip žvėrių visas kūnas apaugęs gaurais, kiti turį šuns galvas, tretį visiškai be kaklo ir galvos vietoje turį krūtinę. Tachninos upėje esanti taip pat keista žuvis su galva, akimis, nosimi, burna, rankomis, kojomis ir kitomis visiškai žmogaus kūno dalimis, bet be jokio garso, ji kaip ir kitos žuvis vartojama maloniam valgiui.“

Taigi ne tik auksinė boba, bet ir valgoma undinė! Laki žmonių fantazija apie nežinomus kraštus. Herberšteinas visu tuo netikėjęs, tiktai, kaip pats sako, tiksliai išvertęs iš rusų kelionės knygos, o paskui klausinėjęs, ar kas matęs tokius stebuklus savo akimis, bet tokių neatradęs.

Be tų pasakų ir gandų Herberšteinas, būdamas Maskvoje, sužinojo ir apie kelionę šiaurės jūromis, kurią atlikęs caro vertėjas ir pasiuntinys Grigorijus Istoma, žmogus apsišvietęs ir pats Herberšteiniui pasakojęs apie savo kelionę.

Tai buvę 1496 metais, kai caras Ivanas III pasiuntęs Istomą su magistru Davidu pas Danų karalių. Istoma atvykęs į Didįjį Novgorodą, bet negalėjęs vykti artimiausiu keliu per Baltijos jūrą į Daniją, tai pasukęs Dvinos žiotimis – per Baltąją jūrą aplinkui Skandinaviją. Tai buvo tuo metu pavojinga ir didelė kelionė.

Pasiuntinybė Dvinos žiotyse susėdusi į keturis laivelius ir nuplaukusi šiaurės Europos pakrantėmis. Po kurio laiko pasiekusi lapių žemes, kurių vienos mokėjusios duoklę Maskvos carui, o kitos Švedų karaliui. Tai buvę ramūs ir taikingi gyventojai, kuriuos plėšę visi, kas tik galėjęs atvykti į jų kraštą.

O toliau caro pasiuntinius ištiko klaidūs pavojai – pasiekę Šventosios Nosies, turbūt Nordkapo ragą, kur buvusi į jūrą išsikišusi didelė uola, po kuria kunkuliavo verpetinga kiaurymė, kas šešios valandos praryjanti jūras ir vėl jas su triukšmu išverčianti. Taip nuo viduramžių aiškinta jūrų potvyniai ir atoslūgiai. O pasiuntinių laivelius tas srautas pagriebęs ir vos nenugramzdinęs.

Toliau vėl prie vienos uolos priešingi vėjai sulaikė pasiuntinybės laivus.

– Šita uola, kurią jūs matėte, vadinasi Semė, – tarė pasiuntiniams laivininkas, – ir jeigu mes jai neįsiteiksime kokiomis dovanomis, tai mums nelengva bus pro ją praplaukti.

Pasiuntinys Istoma pasijuokęs iš laivininko prietarungumo. Juk tai ne Odisejaus laikai, kad reikėtų jūrą ir uolas dovanomis palenkti. Bet laivai prie tos uolos buvę keturias dienas sulaikyti priešingų vėjų ir tik paskui laimingai nuplaukę toliau.

– Jūs tyčiojatės iš mano pasiūlymo palenkti Semės uolą, – tarė laivininkas Istomai, kai jau plaukė toliau pavėjui, – kaip iš tuščio prietarungumo, bet jeigu aš naktį nebūčiau slaptai užsikoręs ant uolos ir nenusilenkęs Semei, tai mums jokių būdu nebūtų buvę galima pro ją praeiti.

– O ką gi tu jai padovanojai? – paklausė pasiuntinys.

– Ant akmens iškyšulio, kurį mes matėme, – atsakė ramiai laivininkas, – papyliau avižinių miltų, sumaišytų su alyva.

Taip ar kitaip ten buvo, o pasiuntiniai laimingai pasiekė šiaurės Norvegiją, kur lapiai važinėja elniais. Apie tai Herberšteiniui Istoma šitaip pasakojęs: „Jie įkinko elnią į važį, padarytą kaip ir žvejų valtis; žmogų, kad jis neiškristų iš to važio, greitai bėgant elniams, pririša už kojų. Vadeles, kuriomis valdo elnius, jis laiko kairėje rankoje, o dešinėje turi lazda, kad neleistų važiui apvirsti, jei kartais jis daugiau negu reikia pakryptų į vieną šoną. Ir, Istomos žodžiais, tokiu būdu važiuodamas, jis padaręs per vieną dieną dvidešimt mylių ir pagaliau paleidęs elnią, kuris pats sugrįžęs pas savo šeiminką į įprastas ganyklas. Pabaigę tą kelią, jie atvyko į Norvegijos miestą Bergeną, esantį tiesiai į šiaurę tarp kalnų, o iš čia arkliais į Daniją.“

Taip apsakė Istoma savo kelionę per šiaurės jūras į Daniją. Tuo keliu ir kiti caro pasiuntiniai vykdavo į vakarus, o pirkliams tas kelias, matyt, buvo iš seno pažįstamas. Herberšteinas kruopščiai surinko iš rusų žinias apie šiaurės kraštus ir kelius į juos, o paskui visa tai paskelbė savo knygoje, pridėdamas Moskovijos žemėlapij, kur per Obę galima esą pasiekti Kinų jūrą. Tai buvo pirkliams ir jūrininkams įdomiausia – juk jie per šiaurę ieškojo kelių susisiekti su turtingais pietų kraštais.

Tuo pačiu laiku ir švedų arkivyskupas Olaus Magnusas (1490–1558) paskelbė savo knygą su išgraviruotu žemėlapiu nuo Pabaltijo ir Vilniaus, kur tarp vyties ir erelio sėdi soste Lietuvos–Lenkijos karalius Zigmantas Augustas, toliau į šiaurę ir į vakarus ligi Grenlandijos. Tas žemėlapis taip pat pilnas graviūrų ir visokių piešinių. Tie žemėlapiai ir mokslo darbai paskatino vieną po kitos kelionės į šiaurės rytus ir vakarus. Daug čia prisidėjo Vydo, Magnuso ir Herberšteino darbai, kurie, panaudodami rusų šaltinius, daug naujo davė šiaurės pažinimui ir žemėlapiuose pirmą kartą nubrėžė ligi tol nežinomas šiaurės sritis.

SU LEDO SROVE „FRAMAS“ PLAUKIA Į AŠIGALĮ

Nansenas išdėsto savo planą Londono geografijos draugijoje, bet mokslininkai nepitaria. – Laivo pastatymas ir ekspedicijos išrengimas. – „Framas“ plaukia Sibiro pakrantėmis ir išpla. – Ar nuneš ledo srovė per ašigalį? – Mokslo darbai, ledų spūstis ir šiaurės pašvaistės. – Nansenas su Johansenu išvyksta pašliūžomis į Šiaurės ašigalį. – „Framas“ po trejų metų grįžta į tėvynę.

Pagaliau atėjo laikas Nansenui įvykdyti didįjį savo sumanymą – su įšalusi laivu, ledo srovės nešamu, pasiekti Šiaurės ašigalį.

1892 metais Londone, geografijos draugijoje, jis smulkiai išdėstė savo planą ir priemones jam įvykdyti. Jo kelias buvo nelaimingosios „Žanetos“ ir jos skeveldrų kelias: su nedideliu, bet stipriu laivu nuplaukti už Naujojo Sibiro salų, ten įšalti ir leisti ledo srovei nešti laivą per Šiaurės ašigalį Grenlandijos link. Norint, kad laivas būtų atsparus ledo spaudimui, reikia jį ypatingu būdu pastatyti – kiaušinio lukšto formos, kad spausdamas ledas jo nesutriuškintų, bet iškeltų į paviršių. O kad tikrai yra ledo srovė nuo Sibiro pakrančių Grenlandijos link, parodė „Žanetos“ likučiai, ir tai patvirtina nuo Sibiro ir Aliaskos krantų atnešami medžiai ir kiti daiktai. Nansenas buvo įsitikinęs, kad šitas planas pavyks, jeigu tikrai pasiseks gerai pasiruošti.

Bet susirinkę Londone mokslo žmonės ir šiaurės tyrinėtojai kitaip pažiūrėjo į Nanseno planą. Garsusis poliarinių sričių tyrinėtojas admirolas Maklintokas stebėjosi, kad geografijos draugijai dar niekas tokio drąsaus plano nepateikęs svarstyti. Jis manė, kad joks laivas negalės atlaikyti ledų spaudimo, – žiemą Arktikos audros pražudys laivą ir visą ekspediciją. Kiti šiaurės žinovai panašiai išsitarė. O amerikietis nevykusios stovyklos viršininkas Grilis ne tik kad netikėjo laivo atsparumu, bet ir iš viso abejojo, ar tokia srovė per Šiaurės ašigalį gali būti, o patį planą Amerikos laikraščiuose išvadino beprotybe ir savižudybe. Daugelis kitų mokslininkų prikalbinėjo Nanseną atsisakyti savo plano ir imtis realių mokslo darbų.

Bet mokslininkų kritika neįtikino Nanseno ir jo šalininkų. Jis trumpa kalba sugriovė priešininkų argumentus, iškėlė naujų galimybių ir kreipėsi į norvegų tautą surinkti lėšų planui įvykdyti. Šį kartą norvegai dosniai parėmė savąjį Arktikos užkariautoją. Net norvegų stortingas paskyrė šiam reikalui didelę pinigų sumą.

Įžymus laivų statytojas Kolinas Arčeris pastatė pagal Nanseno nurodymus laivą, kurį pavadino „Framu“, norvegiškai – „Pirmyn“. Tas laivas neapvylė statytojų ir pateisino išdidų savo vardą. Laivas buvo pastatytas iš geriausio ąžuolo. Laivo forma buvo apvali, gaubta, kad ledai jo nesuspaustų, bet iškeltų į viršų. Ilgis – 36 metrai, talpumas – 380 tonų. Garo mašina – 220 arklio jėgų ir greitis – 10 km per valandą. Vairą ir sraigą buvo galima iškelti į viršų, kad ledų spūstis nenulaužtų.

Laivo vidus taip pat buvo labai rūpestingai įrengtas. Užpakalinėje laivo dalyje buvo įrengta bendra salė, o iš šonų – 5 kambariai vienviečiai ir 2 kambariai – keturviečiai, iš viso – 13 žmonių. Kajutės buvo išmuštos keletu sluoksnių storos medžiagos iš kamščio medžio, kad šaltis nepereitų. Puikus vėdinimas, šildymas ir elektros šviesa darė gyvenimą visai įmanomą, net patogų.

Maisto pasiėmė penkeriems metams. Norėdami kelionėje apsisaugoti nuo skorbuto, pasirūpino vaisių, daržovių, konservų. Mokslo darbams ir tyrinėjimams specialistai surinko geriausius instrumentus, priemones, aparatus. Taip pat laive buvo nedidelė, bet gerai parinkta biblioteka. Žodžiu, laivas buvo kuo geriausiai paruoštas tolimesiems ir ilgai kelionei.

Savanorių dalyvauti ekspedicijoje buvo daugybė, – siūlėsi iš visų pasaulio kraštų. Nansenas išsirinko 12 norvegų. Laivo kapitonu paskyrė savo draugą Sverdrupą, su kuriuo buvo atlikęs kelionę per Grenlandiją. Visi ekspedicijos dalyviai buvo stiprūs ir ištvermingi vyrai.

Taip puikiai paruošta ekspedicija 1893 m. birželio mėnesio 24 dieną išplaukė iš Oslo uosto. Išlydėti

susirinko visas miestas. Smagiai sušvilpė atsisveikindamos laivo sirenos, ir „Framas“, sukdamas aplink Norvegiją, išplaukė į tolimą ledjūrį. Kiekviename norvegų uoste susirinkdavo tūkstančiai žmonių palydėti drąsuolių. Štai ir paskutinis norvegų šiaurės uostas – Vardė. Paskutinis sudie – ir ilgiems metams į šiaurės jūras.

„Saulė ką tik praskleidė debesų uždangalą ir nušvietė krantą, – užrašė Nansenas, atsisveikindamas su gimtąja žeme. – Jis akmeningas, plikas, išraižytas tarpeklių, ir vis dėlto jis be galo gražus sambrėškos rūke. Šen ir ten matyti mažų laiviukų, o už jų – visa Norvegija.“

Nansenas nutarė plaukti Nordenšeldo keliu į Sibiro pakrantes. „Framas“ pamažu ir ramiai pro ledus ir ižą plaukė į rytus. Taip jie pasiekė Chabarovą Sibiro pakrantėse, kur pasiėmė į laivą 35 šunis, atgabentus iš vakarų Sibiro, ir pro sąsiaurį išplaukė į ledinę Karos jūrą. Prieš išvykdamas į kelionę, Nansenas sakė – jeigu jiems pasiseks perplaukti Karos jūrą ir aplenkti Čeliuskino ragą, tai sunkioji uždavinio dalis bus atlikta. „Framas“ čia pasirodė, ko vertas. Puikiausiai perplaukė Karos jūrą ir toliau brovėsi į rytus Sibiro pakrantėmis.

Tuo metu prasidėjo žiema. Nansenas rašė dienoraštyje: „Į šiaurę, visą laiką į šiaurę. Esant palankiam vėjui, burės ir garas daro stebuklus, – mylia po mylios atvira jūra, ir vachta po vachtos mes plaukiame nežinomomis sritimis, ir jūra vis daugiau laisva nuo ledo. Kaip ilgai taip bus? Dažnai pats save klausiu – ar tai ne sapnas?“

Bet jau sekančią dieną šitaip užrašė: „Visos mūsų oro pilys griuvo. Priešakyje pro šlapio sniego uždangą žvilga stipraus ir storo ledo kraštas.“ Bet vis dėlto plaukė toliau. Rugsėjo viduryje jie buvo į šiaurę nuo Lenos žiočių, Naujojo Sibiro salų srityje, kur plaukiojantieji ledai apsupo „Framą“ ir paėmė jį į savo nelaisvę.

Tai įvyko 1893 metų rugsėjo 22 dieną, kai „Framas“ pasiekė 78°51' šiaurės platumos ir 133°30' rytų ilgumos ledjūryje. „Pasirodo, kad mes nejuokais buvome suspausti, ir aš tikiuosi išlaisvinti „Framą“ iš ledo ne anksčiau, kaip kitoje ašigalio pusėje, kai mes prisiartinsim prie Arktikos. Jau buvo vėlus ruduo, saulė kiekvieną dieną vis žemiau ir žemiau nusileisdavo, ir temperatūra nuolatos krito. Žiemos naktis, baisioji žiemos naktis artinosi. Nieko daugiau neliko, kaip tiktai jai pasiruošti, ir štai palengva mūsų laivas ėmė pavirsti, kiek tai buvo galima, patogiu žiemos būstu.“

Dabar Sibiro–Grenlandijos srovė turėjo atlikti savo darbą. Ekspedicijai liko tiktai laukti ir dirbti tyrinėjimo darbus. Prasidėjo ilga šiaurės naktis. Tai buvo pirmoji naktis, kurią teko jiems praleisti šiaurės ledynuose, bet ne paskutinė. Reikėjo pasiruošti ilgiems žiemojimams. Mašinas išardė ir ištepė alyva. Ant denio pastatė vėjo variklį dinamo mašinai, įrengė kalvę, perkėlė ant ledo šunis, pradėjo nuolatinį oro ir magnetizmo stebėjimą. Dieną ir naktį kas ketvirtis valandos užrašinėjo termometro, barometro ir vėjo krypties parodymus. Nuolatos matuodavo jūrų gilumą ir iš gelmių ištraukdavo gyvūnų tyrinėjimams.

Didžioji tamsa užstojo spalio pabaigoje, bet ji neprailgo ir per daug neįkyrėjo, nes visi buvo užimti savo darbu. Savijauta ir sveikata taip pat visų buvo gera. Ekspedicijos gydytojas neturėjo ko veikti. Tai ir jis dalyvavo mokslo darbuose. Lauke pasiekdavo 50 laipsnių šalčio, o kajutėje buvo šilta ir sausa. Rytais keldavosi 8 valandą ir pusryčiaudavo. Pusryčių stalas būdavo gana gausus – duona, sūris, konservai, vaisiai, kava ir arbata. Po pusryčių kiekvienas išsiskirstydavo prie savo darbo. Susirinkdavo pirmą valandą pietų, po pertraukos vėl visi lig šeštos valandos dirbdavo. Po vakarienės – laisvas laikas ir pramogos.

Šviesdavo nuostabios šiaurės pašvaistės. Nansenas taip apie jas rašė: „Štai prasideda šiaurės pašvaistės, išskleidžia po dangaus skliautais spindintį sidabrinį savo šydą. Jis keičiasi: čia – mėlynas, čia – žalias, čia – raudonas, arba susispaudžia ir vėl išsiskleidžia, nuolatos pasikeisdamas, ir pagaliau išsisklaido virpančiomis spindinčio sidabro juostomis, viršum kurių vilnija mirgą spinduliai. Paskui nuostabus paveikslas išnyksta. Kitą akimirką pašvaistė pasirodo liepsnos liežuvių pavidalu, paskui

išsiveržia nuo horizonto ryškus spindulys į viršų, kol viskas vėl užgęsta mėnulio šviesoje.“

Tokius dangaus prajovus stebėdavo danguje. Daug klaikesnių reiškinų pergyvendavo, kai prasidėdavo ledų spūstis. Iš pradžių pasigirdavo tolimas bildesys, tarytum žemė drebėtų. Tas bildesys vis artėdavo ir artėdavo, kol apsupdavo iš visų pusių ir pavirsdavo baisiu užsesiu, traškėjimu, triukšmu. Tarytum keltųsi visa ledynų viešpatija ir lediniai jos milžinai pradėtų žūtbutinį mūšį. Sprogsta ledas, ir iškyla milžiniškos lytys. Viskas aplinkui siūbuoja, traška, verčiasi. Didžiulės ledo lytys grūdasi viena ant kitos, ir susidaro milžiniški ledo kalnai, kurie vis arčiau ir arčiau grūdasi prie laivo. Tų sujudusių ledo kalnų suspausti laivai sudūžta kaip menki žaisliukai ir nugrimzta.

Toks pavojus pirmą kartą „Framą“ ištiko rugsėjo mėnesio 9 dieną. Kai visi ekspedicijos dalyviai po pietų ramiai šnekučiavosi, jie išgirdo baisų triukšmą ir visas laivas sudrebėjo. Tai buvo pirmas sujudusių ledynų smūgis. Ledas vis daugiau ir daugiau spaudė, bet „Framas“, kaip Nansenas tikėjosi, iškilo į viršų ir liko sveikas.

O paskui su tais pavojais visai apsirato. Nansenas rašo: „Aplink mus baisus veržimasis, spūstis, traškėjimas, ledo lytys verčiasi kaip didžiulės sienos, milžiniški kalnai, kurie pasiekia stiebo viršūnes, – ledynai daro viską, norėdami suspausti „Framą“. Bet mes kuo ramiausiai sėdime kajutkompanijoje ir net neišeiname ant denio pažiūrėti ledynų įniršio. Mes tikri, kad laivas išlaikys.“

Būdavo atsitikimų, kad, spūstelėjus ledams, pradėdavo linkti ir traškėti net ažuolinės „Framo“ sijos ir sienos. Tiktai paskutinę akimirką laivas iškildavo į viršų ir nugalėdavo spaudimą. „Mes gyvename kaip ant rūkstančio ugnikalnio, – rašė ledų spūsties metu Nansenas. – Kiekvieną minutę gali įvykti išsiveržimas, kuris nulems mūsų likimą. Tada arba iškels mūsų laivą į viršų, arba nugramzdins į apačią. O kas tai būtų? Tai būtų, kad „Framas“ arba sugrįžtų namo ir kelionė būtų atlikta sėkmingai, arba mes turėtume jį palikti ir pasitenkinti tuo, ką padarėme, o paskui, gal būt, grįždami galėtume ištirti Prano Juozapo žemės dalį. Tai ir viskas. Tačiau mūsų daugumas labiausiai nenori prarasti savo laivo: liūdna būtų matyti, kaip jis dingsta mūsų akyse.“

Bet „Framas“ atkakliai laikėsi grumtynėse su ledų spūstimis, kurios dažnai pasikartodavo. Ekspedicijos dalyviai visiškai pasitikėjo savo laivo atsparumu, normaliai dirbo ir gyveno. „Mes gyvenome ledynuose, – rašė Nansenas, – ir šitas mūsų gyvenimas ne tiktai visais atžvilgiais geresnis už tą, kuris buvo pirmoje ekspedicijoje, bet toks geras, tarsi mes būtume čia perkėlę mažą Norvegijos ar Europos kampelį. Visi drauge vienoje kajutėje, viskas pas mus bendra, mes sudarome mažą tėvynės dalelę ir kiekvieną dieną vis glaudžiau ir arčiau susigyvename.“

Taip praėjo žiema, atėjo pavasaris, ledas nepaleido laivo iš savo glėbio ir ėmė sparčiau nešti, tiktai ne tiesiai į šiaurę, bet kaip švytuoklė: čia pirmyn, čia atgal, sudarydamas nuolatinę kreivę. Taip dreifuojant praėjo visa vasara. Rugpiučio pabaigoje, padarius apskaičiavimus, paaiškėjo, kad „Framas“ nepasiekęs net 82° šiaurės platumos, o į vakarus jį nunešė tiktai 350 kilometrų, maždaug tiek, kiek laisva jūra nuplauktų per vieną parą.

Nansenas pradėjo nerimauti. Buvo aišku, kad „Framą“ ledo srovė, stumdydama šen ir ten, praneš toli nuo Šiaurės ašigalio ir jie nepasieks ekspedicijos tikslo. Tada jis pasiryžo naujam žygiui. Reikia pasiekti ašigalį su pašliūžomis, rogėmis ir šunimis.

Nansenas sudarė naują planą pasiekti ašigaliui. Numatė išvykti į ekspediciją dviese pašliūžomis ir rogėmis su šunimis, kai, dreifuodamas leduose, „Framas“ pasieks šiauriausią vietą. Viskas buvo smulkiai apskaičiuota ir numatyta. Ašigalį tikėjosi pasiekti ledo dykumomis per porą mėnesių. Šunys turėjo vežti maisto atsargas ir reikalingas ekspedicijai priemones, o paskui turėjo tapti sau ir žmonėms maistu. Be rogių ekspedicija turėjo pasiimti dar porą lengvų valčių–kajakų. Grįžtant atgal iš ašigalio, buvo neįmanoma surasti ledų nešamą „Framą“. Galima buvo tikėtis tiktai pasiekti Prano Juozapo žemę arba šiaurines Špicbergeno salas ir iš ten su banginių medžiotojais grįžti atgal. Tas pavojingas žygis gali

užtrukti metus ir kitus, tai reikia pasiruošti ilgai kelionei ir gyvenimui atitrūkus nuo viso pasaulio, į kurį vargu ar besugrįši, o jei sugrįši, tai tikrai dėka gero pasiruošimo ir savo ištvermės.

Nansenas supažindino ekspedicijos dalyvius su savo planu. Visiems buvo aišku, kad tai pavojingas žygis, bet kitos išeities nebuvo: su „Framu“ ašigalio nepasieksi, reikia jį pasiekti žmogaus narsumu ir ištverme. Daugelis ekspedicijos dalyvių pasisiūlė drauge su Nansenu, bet gerų norų ir pasiryžimo čia buvo per maža. Tas žygis reikalavo ypatingo pasiruošimo ir užsigrūdinimo. Geriausias Nansenui bendražygis būtų buvęs Sverdrupas, su kuriuo jis perėjo Grenlandijos ledynus, bet Sverdrupas, kaip prityręs jūrininkas, turėjo pasilikti „Framo“ laive ir išvesti jį iš ledo srovės. Tai buvo ne mažiau atsakingas uždavinys.

Pagaliau Nansenas bendražygiu pasirinko leitenantą Johanseną, stiprų, ištvermingą, ramaus ir tvirto būdo vyrą, puikų bėgiką su pašliūžomis, nes tikrai su jomis ir su rogėmis, pasikinkius šunis, buvo galima pasiekti ašigalį. Johansenas mielai sutiko dalyvauti žygyje. Nansenas išdėstė jam visus pavojus ir galimumus ne tik laimėti, bet ir žūti, – prašė jį gerai pagalvoti ir tik paskui atsakyti. Johansenas seniai jau buvo tai apgalvojęs ir ramiai atsakė:

– Nežinau, ar patenkins jus mano atsakymas, o ar aš galvosiu, ar negalvosiu, bet savo pasiryžimo nepakeisiu: jei tik priimsite mane į žygį, eisiu su jumis ligi galo.

Bendražygiai į Šiaurės ašigalį stipriai paspaudė vienas kitam rankas, pranešė apie tai ekspedicijos dalyviams ir pradėjo ruošti į kelionę: treniravosi su pašliūžomis po ledo dykumas, su rogėmis ir šunimis, važiuoti ir pėsti, bandė kelionės aprangą, drabužius ir miegamuosius maišus. Visa ekspedicija padėjo ruošti, taisė roges, kajakus ir krovė maisto atsargas. „Pastaruoju metu aš daug laiko sugaištu šitiems pasiruošimams. Galvoju apie viską, ką reiks pasiimti ir ką paruošti, ir juo daugiau apžvelgiu šitą dalyką iš visų pusių, juo tvirčiau įsitikinu, kad bandymas bus sėkmingas, jei tik „Framas“ priartės į šiaurę tinkamu metu – ne per vėlai pavasarį.“

O „Framą“ ir toliau ledo srovė nešė laužytais zigzagais. Prasidėjo antras ruduo ledjūryje. Gyvenimas laive ėjo įprasta vaga – darbai, užsiėmimai, pramoga ir poilsis. O kartą rudenį prie laivo pasirodė lokiai. Nansenas su šunimis buvo išvykęs pasivaikščioti po ledynus. Staiga šunys sulėjo ir puolė atgal prie laivo. Nansenas suprato – bene bus pasirodęs lokys – ir bėgo į laivą pasiimti šautuvo. O iš laivo išsoko visas būrys draugų ir pradėjo įvairiomis kryptimis šaudyti.

– Kas gi čia dabar? – pagalvojo Nansenas. – Visas būrys lokių užpuolė laivą ar jie bando šautuvus?

Pribėgęs pamatė: ant sniego gulėjo trys nušauti lokiai, kuriuos draskė apspitę šunys. Medžioklė labai pravertė. Meškienos atsargos buvo besibaigiančios, dabar jos vėl papildytos, o virėjas pagamino iškilmingus pietus iš šviežienos. Tokioje šiaurės platumoje lokiai retai pasirodydavo.

Prasidėjo antra poliarinė žiema. Keliauninkai atšventė Naujuosius Metus, aplaistė net su šampanu, ekspedicijos gydytojo pagamintu iš sodos, pavadintu – šampanu 83° šiaurės platumos, o stalą virėjas apkrovė ne blogiau, kaip kitose vietose švenčių metu. Bet tuojau po švenčių prasidėjo ledų spūstis. Pirmiausia su baisiu trenksmu sprogo ledas netoli laivo, o paskui prasidėjo grūdimasis. „Ledo siena vis aukščiau ir aukščiau kilo ir tiesiai artėjo į mus, – rašė Nansenas 1895 metų sausio 4 dieną. – Jos artėjimas buvo matomas akimis. Kuo daugiau ledas nusileidžia prie bakborto, spaudžiamas ledo sienos, tuo vis daugiau ir daugiau „Framas“ krypsta į tą pusę, naujas vanduo pasirodo viršum ledo... Tai lėtas skandinimas: pamažu, bet tikrai artinasi baisi gadyne su tokia išvaizda, tarsi ji su didžiausiu malonumu persiristų per mūsų bortus.“

Ledo siena pasiekė „Framą“ ir iškilo sulig jo kraštais. „Aš išgirdau baisy ledų griausmą... Nieko kito neliko, kaip tikrai kelti visus žmones ir nešti ant ledo viską, kas buvo iš maisto atsargų, o paskui sudėti visus kailinius drabužius ir kitus daiktus tvarkingai ant ledo, kad prireikus galima būtų greitai išmesti iš laivo.“

Vakare ledų spaudimas dar labiau padidėjo ir pasidarė toks stiprus, kad Nansenas įsakė visiems išeiti į denį. Ledai grūdosi viršum bortų. Keliauninkai pradėjo mesti maišus į viršų. Ledas vis smarkiau spaudė, laivas traškėjo. Argi neišlaikytų? Tada viskam galas. Teks gelbėtis kaip kitoms ekspedicijoms – ant ledo lyčių. Bet „Framas“ išlaikė, o paskui ir ledas nustojo spaudęs. Kitą dieną visai aprimo, bet žmonės nepasitikėdami miegojo apsirengę, kad galėtų bet kuriuo metu, vėl sujodus ledams, iššokti iš laivo.

Pagaliau ledų spūstis visai aprimo, ir įšalusiame laive vėl prasidėjo įprastas gyvenimas: mokslo darbai, tyrimai, stebėjimai. Baigėsi poliarinė naktis su šiaurės pašvaistėmis, prasidėjo diena ir pavasaris. Tuo metu „Framas“ buvo 84°05' šiaurės platumos ir toliau vis nešamas į vakarus. 1895 metų kovo 14 dieną Nansenas su Johansenu atsisveikino su „Framu“ ir dvejomis rogėmis, kurias vežė 28 šunys, su 764 kilogramais krovinių (čia buvo ir du kajakai) patraukė į Šiaurės ašigalį. Visa ekspedicija palydėjo narsuolius. Kas žino, ar teks susitikti? Pirmieji bandymai parodė, koks sunkus ir pavojingas kelias per ledo dykumą, kurią vargu ar pasiseks pereiti, kaip jie numatė plane, per 50 dienų, o kiek dienų dar prireiks sugrįžimui, to ir numatyti nebuvo galima.

Bet jei kartą nutarta, reikia vykdyti. „Framo“ likimą Nansenas pavedė savo draugui Sverdrupui. Juodu stipriai paspaudė atsisveikindami rankas.

– Sėkmės nugalėti ledo srovę. Tegu mūsų susitikimas įvyks Norvegijoje, ant laivo arba be jo.

Visiems buvo aišku, kad ledjuryje jiems jau nebeteks susitikti. Neaiškus laivo likimas ledo srovėje, nežinomas ir dviejų narsuolių kelias per ledo dykumas.

– Laimingai pasiekti ašigalį ir sugrįžti! – paskutinį kartą draugai apsikabina ir išsiskiria.

Susirūpinęs Sverdrupas grįžta į „Framą“, o Nansenas su Johansenu, palydimi kitų ekspedicijos draugų, išvyko į tolimą ir nežinomą kelią. Per dieną jiems pasisekė nueiti vos pusantros jūrų mylios. Kelią amžinai pastodavo susigrūdę ledo kalnai, pro kuriuos sunku būdavo prasiveržti, tekdavo sustoti ir ieškoti praėjimo, o ledo srovė ir juos nešė į šalį. Bet pirmą dieną jie ėjo laimingai ir su palydovais pirmą naktį apsinakvojo kailio maišuose ant ledo. Rytą vėl pakilo į kelią, palydovai dar kiek palydėjo ir atsisveikinę sustojo ant ledo kalno ir pastovėjo, kol Nansenas su Johansenu, vesdami roges su šunimis, dingo tolumoje už susigrūdusių ledynų.

Palydovai grįžo į laivą, susirūpinę draugų likimu. Bet žinojo jų ištvermę ir pasitikėjimą pergale. O „Framą“ toliau nešė ledų dreifas. Jis tais pačiais metais pasiekė 85°56' šiaurės platumos, kurios lig tol joks laivas nebuvo pasiekęs. Prasidėjo trečia poliarinė naktis. Laivą vėl bandė sutriuškinti ledai, bet „Framas“ atsilaikė, iškildamas į viršų. Ekspedicijos dalyviai tęsė toliau mokslo darbus.

Pavasarij laivą ledų dreifas pradėjo nešti į pietus. Atsirado vilties ištrūkti iš ledo nelaisvės. Paraku ir nitroglicerinu jie ėmė sprogdinti ledą aplinkui laivą. Po ilgo laiko „Frame“ vėl pabudo mašinos ir varikliai.

– Tai buvo mums ištisas įvykis, – pasakojo Sverdrupas, kai išgirdo motorų ūžesį. – Jis sukėlė mums naujos narsos ir vilties greitai ištrūkti iš ilgos nelaisvės, nors prieš mus dar buvo sunkus ir ilgas kelias. „Framas“ nustojo buvęs bejėgis sviedinėlis, mėtomas pagal plaukiančio ledo įnorių. Dabar puikus mūsų laivas vėl pabudo gyvenimui po ilgų metų žiemos miego, ir mes su džiaugsmu jautėme smarkius galingos jo širdies dūžius. „Framas“ tarsi būtų supratęs mus ir norėjęs pasakyti: „Einam iš čia. Į pietus! Namoi!“

„Framas“ pradėjo pats laužtis pro ledus. Bet ir ledo srovė nepasidavė – ji ėmė vėl nešti į šiaurę ir blaškyti į šalis. Kilęs priešinis vėjas ir pūga kliudė brautis pro amžinus ledo kalnus, bet laivas atkakliai veržėsi per visas kliūtis į pietus. Tolumoje jau buvo matomas laisvos jūros mirazas.

Pagaliau po sunkios kovos 1896 metais rugpiūčio mėnesio 13 dieną „Framas“ per ledynus išplaukė į atvirą jūrą.

– Mes buvome laisvi! – sušuko laivo kapitonas Sverdrupas. – Už mūsų buvo treji metai darbų ir

trūkumų, ir sunkių minčių, pergaltotų ilgomis naktimis, prieš mus buvo gyvenimas ir pasimatymas su visais, kurie mums buvo brangūs.

Visus pagavo nepaprastas džiaugsmas. Nenorėjo savo akimis tikėti, kad ištrūko iš ledo nelaisvės, tarsi tamsiai mėlynas vanduo, čiurlendamas pro laivo priekį, būtų ne tikrovė, o sapnas. Laivas dar buvo toli šiaurėje, ir ekspedicijos dalyviai galvojo, kad jie patekė į didelę properšą ir dar teks ilgai veržtis per susigrūdusių ledų juostą. Bet pasitaikė laiminga vasara – toli į šiaurę buvo atšilęs ledjūris. Laisva, nesukaustyta jūra supo juos iš visų pusių, ir jie su džiaugsmu jautė, kaip „Framas“ tyliai supasi ant pirmų laisvų bangų.

Pagaliau iš laivo sugriaudėjo atsisveikinimo saliuotas nugalėtos šiaurės garbei. „Framas“ netrukdomai plaukė į pietus.

Dar ilgai buvo matyti vis labiau tolstantieji susigrūdusių ledo kalnų kontūrai, o paskui ir visai dingo iš akių už rūko skraistės. Po kelių dienų „Framas“ išdidžiai, kaip nugalėtojas, atplaukė į šiaurės Norvegijos uostą Tromsę.

O kur Nansenas su savo bendražygiu Johansenu, iškeliavę iš laivo į Šiaurės ašigalį? Jie, pasirodo, šešiomis dienomis buvo aplenkę „Framą“ ir sugrįžę į kitą uostą. Laukė laimingas susitikimas po ilgo ir sėkmingo žygio.

XXV

DVIESE Į ŠIAURĖS AŠIGALĮ

Pro pūgas, per suverstus ledynus į Šiaurės ašigalį. – Kelio sunkumai. – Ledas neša atgal. – 86° 14' šiaurės platumoje. – Kelias atgal. – Alkana lokė. – Žiemojimo landynė. – Amžinos pūgos ir naktys be miego. – Su kajakais per ledjūrį. – Netikėta laimė ir jūrų vėplio užpuolimas. – Susitikimas su Džeksonu. – Laiminga narsiojo žygio pabaiga.

Du narsūs keliauninkai – Nansenas ir Johansenas, atsisveikinę ledjūryje su įšalusi „Framu“, toliau keliavo su pašliūžomis ir dvejomis rogėmis, pakinkytomis šunimis, per suverstus Arktikos ledynus į Šiaurės ašigalį. Kelias buvo sunkus, neišeinamas, šunys neįstengdavo pavežti rogių, reikdavo jas stumti, čia vėl jos dažnai apsiversdavo, – tekdavo sustoti, taisyti, ieškoti tinkamesnio kelio, kurį ir vėl užstodavo nepereinami susivartę ledynai.

Po keleto tokios kelionės valandų ne tik šunys, bet ir žmonės visiškai netekdavo jėgų. Sustodavo poilsio. Nakvynei pastatydavo palapinę kur užuovėjoje, pašerdavo šunis ir užkaisdavo katilėlį su ledu išsivirti valgiui, o patys sulįsdavo į vieną kailinį maišą, kad bent kiek sušiltų. Bet čia ir vėl bėda: vos spėdavo kiek apšilti, drabužiai sudrėkdavo, o išlindus iš maišo, pavirsdavo tikrais ledo šarvais. Su tokiais drabužiais toli nenukeliausi – jie ne tiek šildo, kiek graužia, ir Nansenui netrukus nugraužė ranką ligi kaulo.

Bet viso to nepaisydami, narsieji keliauninkai vis toliau į šiaurę keliavo. Turi pasiekti užsibrėžtą tikslą! Bet juo toliau, juo biauresnis darėsi kelias, o jėgos silpsta. Balandžio mėnesio 2 dieną Nansenas dienoraštyje užrašė: „Sunku, po velniais, brautis per šituos ledynus ir rasti per juos kelią. Pašliūžomis negalima naudotis. Per maža sniego tarp tų suverstų viena ant kitos ledo lyčių, ir todėl tenka vilktis be pašliūžų. Per apniukusį orą nieko nematyti, viskas aplinkui balta: nelygumus, duobes ir tarpus tarp lyčių dengia plonas klastingas sniego sluoksnis. Kas žingsnis smunki į duobes ir plyšius, džiaugdamasis, kad bent kojų nenusilaužei. Ieškant kelio, tenka nueiti nemažą atstumą čia į vieną, čia į kitą pusę, o kai pagaliau atrandi kelią, tenka atgal sugrįžti ir tempti roges. Tokiu būdu dažnai mums tenka eiti po keletą kartų tuo pačiu keliu.“

O čia atsirado dar didesnė kliūtis, kuri visiškai atėmė viltis pasiekti Šiaurės ašigalį. Vietos apskaičiavimai rodė, kad juos ledas neša į pietų vakarus. Vadinas, kiek nueini į šiaurę, tiek ledas atgal nuneša. Eisi ar neisi, tikrai per ledo lytis karstysiesi, o toliau nenuėisi.

Balandžio 8 dieną Nansenas, įkopęs į aukštą ledo kalną, pamatė, kad kelias į šiaurę visiškai užverstas ledo kalnų. Apskaičiavimai parodė, kad jie pasiekė 84°14' šiaurės platumos. Tokios tolimos šiaurės dar niekas nebuvo pasiekęs. Ligi ašigalio liko dar 420 kilometrų. Buvo aišku, kad šito kelio tokiomis aplinkybėmis nenuėisi ir tikrai be naudos pražūsi. Tada Nansenas su Johansenu, trumpai pasitarę, nutarė grįžti Prano Juozapo salyno link.

Balandžio 9 dieną jie pasuko atgal. Kelias iš pradžių buvo gana geras, plyšiai ir ledujai ėjo išilgai, o ne skersai kelio, ir jie per dieną nusivarydavo po 30 kilometrų. Bet kuo toliau į pietus, tuo ledas vis dažniau būdavo apsemtas vandens, o čia dar pavasaris prasidėjo. Tekdavo dažnai bristi ligi kelių per vandenį.

Po dešimties dienų kelio pasibaigė visas šunų maistas. Teko vieną po kito žudyti šunis ir šerti likusius. O čia kelyje ištiko dar didelės pūgos, darganos. Visi drabužiai permirko, ir jėgos baigėsi. Stengdamiesi bent kiek susišilti ir prasidžiovinti, sulaužė antrąsias roges ir susikūrė laužą. Toliau ėjo tikrai su vienomis rogėmis ir 12 šunų.

Gegužės mėnesį vis dažniau ledas būdavo apsemtas vandens, be to, dažnai pasitaikydavo didelių properšų, kurias perplaukdavo kajakais. Nansenas su pašliūžomis nueidavo į priekį, ieškodamas kelio, o Johansenas nerimaudamas laukdavo jo sugrįžtant. Ar daug čia reikia kur nors į bedugnę nugarmėti!

Nansenas birželio 11 dieną užrašė dienoraštyje: „Diena po dienos, savaitė po savaitės eina, tuščiai kovojant su ledynais ir greito kelionės galo viltimi. Aplink nieko nematyti, tikrai vienas ledas. Dar nėra laisvo vandens, o mūsų maisto atsarga smarkiai tirpsta. Greitai nebepajėgsime kovoti su ledu ir sniegu. Šunys vis giliau grimzta, ir mes patys brendame ligi kelių per vandenį. Įsivedėme bado davinį, bet birželio 22 dieną pasisekė užmušti ruonį, ir mes čionai pavalgėme. Net šokome iš džiaugsmo apie ruonį. Jo mėsą sudžiovinome.“

Taip praėjo birželio ir liepos mėnesiai. Liepos 24 dieną Nansenas, užsikoręs ant ledo kalno, tolumoje pamatė žemę. Ji atrodė kaip debesėlis viršum ledo. Apsidžiaugė ir iš paskutinių jėgų paspartino žingsnius. Bet vėl kelią pastojų plačios properšos, vandens apsemtas ledas. Čia tenka bristi, čia vėl plaukti su kajakais.

„Po varginančios kelionės, – rašė Nansenas, – mes pasiekėme didelę properšą. Mums reikėjo per ją plaukti kajakais. Leisdamas savo kajaką į vandenį, staiga išgirdau Johanseno riksmą:

– Greičiau šautuvą!

Atsigrėžiau ir pamačiau, kad mano draugas guli ant nugaros, o viršum jo lokys. Aš šokau paimti šautuvo, bet jis buvo įkištas į maišą, o kajakas nuleistas į vandenį. Kaip galėdamas greičiau ištraukiau kajaką ant lyties krašto ir drebančiomis rankomis, klūpodamas ir neatsigrėždamas, skubinau išimti šautuvą.

Tuo metu girdžiu, kaip Johansenas ramiai sako:

– Šauk greičiau, kol dar ne vėlu.

Kaip aš skubėjau tą akimirką!

Pagaliau šautuvą ištraukiau. Atsigrėžiau ir nutaikiau. Kulka pataikė lokiui už ausies, ir lokys krito negyvas. Tai buvo alkana didžiulė lokė. Iš pėdsakų sniege pastebėjome, kad ji jau seniai paskui mus sėlino. Staiga, prisėlinus prie Johanseno, trenkė koja jam per galvą, kad net kibirkštys jam iš akių pasipylė. Kai jis sušuko „šauk“, žvėris žiojosi nutverti jam už galvos.“

Taip vos nepražuvo meškos letenose šiaurės tyrinėtojas. Užtat, pasistiprinę lokiena, jiedu sparčiai leidosi tolyn. Netrukus atrado laisvą jūrą. Surišo kajakus, iškėlė bures ir nuplaukė. Po tokios kelionės ir su kajakais plaukti neramia šiaurės jūra buvo tikrai malonumas ir poilsis. Nakvodavo ant ledo lyčių,

užsitraukę kajakus ir pasistatę palapinę. Maistas baigėsi, bandė meškerioti, bet žuvis nekibo. Iš šunų tik du beliko. Keliauninkai žvalgėsi po ledjūrį, ieškodami žemės kaip išsigelbėjimo.

Tiktai liepos 24 dieną pamatė ilgai ieškomą žemę. „Atsitiko tai, kuo mes beveik jau buvome nustoję tikėti: žemė, žemė! – užrašė Nansenas dienoraštyje. – Beveik po dvejų metų mes matome horizonto krašte kažką dunksant viršum tos amžinos, baltos linijos. Dabar mes atsiveikiname su ta balta linija, kuri tūkstančių tūkstančius metų tiesėsi viršum šitų jūrų ir dar daug tūkstančių metų tokiu būdu tiesis, atsiveikiname ir nieko nepaliekame už savęs begalinėje lygumoje, nes silpni mažos vilkstinės pėdsakai seniai jau išnykę. Dabar mums prasideda naujas gyvenimas; kol kas tik ledas mus supa, niekas nepasikeitė.

Seniai mums vaidenosi mūsų svajonėse ta žemė, ir štai kaip vaiduoklis, kaip užburta šalis ji atsirado priešais mus. Akinamai balta, ji buvo matoma horizonto krašte kaip tolimi debesys, dėl kurių bijaisi, kad jie štai ir vėl išnyks. Užvis nuostabiausia tai, kad mes jau seniai matėme žemę, to nesitikėdami, mes palaikėme ją debesų susitelkimu.“

Susitaisę kajakus, juodu išplaukė tos žemės link. Pagaliau po trijų dienų pasiekė nežinomos salos krantą. Iš džiaugsmo laipiojo po plikas uolas, ieškodami tarp akmenų menkos augmenijos. Tolumoje buvo matyti daugiau salų. Mūsų keleiviai pasiekė Prano Juozapo salyną.

Ilgai neužtrukdami, juodu nuplaukė pakrantėmis į pietų vakarus. Atėjo ruduo, reikėjo susirasti vietą žiemoti ir pasirūpinti maisto, kol dar gyvūnija nepasislėpė. Vienoje saloje, uolos užuovėjoje, apsistojo. Čia nutarė žiemoti. Pasistatė mažą trobelę, teisingiau – landynę 3 metrų ilgio ir 1,5 metro pločio. Sienas sudėjo iš akmenų ir samanų. Akmenis daužė pašliužų lazdomis ir rogių pavažomis nuo uolų. Stogą uždengė jūrų vėplių kailiais. Tam reikalui sumedžiojo kelis vėplius, tingiai gulinčius ant ledo. Jų taukus panaudojo apšildyti ir apšviesti landynei.

Maistui pasisekė nušauti dar vieną lokę ir porą lokiukų. Taip pat nemaža prisimedžiojo vėplių ir ruonių. Maisto žiemai jau buvo pakankamai. Be to, laikas nuo laiko vis dar papildydavo atsargą. Blogiausia buvo su drabužiais, kurie kelionėje visai nuplyšo.

Prasidėjo trečia poliarinė žiema. Spalio 15 dieną paskutinį kartą pasirodė saulė. Už landynės sienų šėlo pūgos, staugė vėjai. O landynėje nebuvo ko veikti, nebent miegoti. Bet žmogus ne lokys, per visą žiemą nemiegosi. Mėgindavo rašyti, tvarkyti užrašus, bet vėplių taukų lempelės šviesoje tai buvo beveik neįmanoma. O ir galva tokiose gyvenimo sąlygose aptingsta. Išeiti prasivėdinti tokiam šaltyje su nuplyšusiais drabužiais irgi menkas malonumas. O kartais ištisomis savaitėmis šėldavo tokios pūgos, kad nosies į orą nebūdavo galima iškišti. Tai ir tekdavo daugiausia visą laiką tūnoti savo landynėje.

Nansenas apie tai rašė: „Didelė pūga užima kvapą, vos tik pamėginus iškišti galvą į orą. Mes gulėdavome maiše, stengdamiesi užmigti, – pramiegoti laiką. Bet tai ne visada pavykdavo. O tos ilgosios begalinės naktys, kai vartaisi nuo vieno šono ant kito, drebėdamas iš šalčio, ir iš visų pasaulio gėrybių trokšti tiktai vieno dalyko – miego! O mintys skrenda į tėvynę.“

Bet tėvynę negreitai dar lemta buvo pamatyti. Baigėsi trečia poliarinė naktis. Pasirodė paukščiai – pirmi pavasario pranašai. „Mes visą laiką jautėmės kuo geriausiai, – rašė Nansenas, – ir mes džiaugėmės tais džiaugsmais, kurie mūs laukė ateityje... Sveikata mūsų buvo puikiausia... Žiemos metu, miegodami kaip lokiai, priaugome net svorio.“

Prieš žiemos pabaigą, kai jau baigėsi maistas ir teko jį taupyti, Johansenas kartą nešė šiukšles iš landynės ir staiga atgal atšoko:

– Ten už durų lokys!

Jis griebė šautuvą, puolė prie angos, bet ir vėl atsigręžė :

– Jis užstojo duris ir, matyt, nori įsilaužti.

Johansenas patamsyje šovė į tarpdurį, žvėris suurgė ir pabėgo. Johansenas iššoko jo vytis. Nansenas,

išlindęs iš miegamojo maišo, niekaip negalėjo surasti kojinių. Lauke plykstelėjo dar vienas šūvis. Išbėgęs Nansenas sutiko grįžtantį Johanseną.

– Einu rogių atsivežti. Lokys antai guli nušautas.

– Na, tai eisiu kailio nudirti, – tarė Nansenas, išsitraukdamas peilį.

Bet kada jis nuėjo į tą vietą, kur turėjo gulėti lokys, pamatė nušautąjį bėgant pakrante. Nansenas norėjo užbėgti jam už akių, lokys šoko rangytis stačia pakriūte į viršų. Nansenas šovė. Lokys ėmė risti pakriūte, bet vėl susigriebė ir lipo į viršų. Tada Nansenas antrą kartą šovė, lokys sustojo lyg pagalvodamas, o paskui kaip kamuolys ėmė risti į pakalnę su atskilusiais akmenimis, ledo gabalais ir visa sniego šūsniimi, kad Nansenas vos spėjo už akmens užsiglausti, kai lokys nukrito po kojomis.

Tai buvo geras medžioklės laimikis. Lokys buvo didelis ir riebus, su puošniu kailiu, kurį čia pat Nansenas nunėrė, o jo mėsa maitinosi su draugu kelias savaites. Gaila, kad pavasario svečių teko taip sutikti, bet jis mūsų žiemotojus išgelbėjo nuo bado.

Pavasariui išaušus, Nansenas su Johansenu nutarė palikti savo žiemojimo landynę ir plaukti su kajakais toliau į pietus. Pasiruošę kelionei, pasisiuvo naujus drabužius iš antklodžių, nušovė dar vieną lokį, skaniai užkandžiauojantį jūrų vėpliu, pasigamino maisto atsargos ir iškeliavo. Prieš apleisdamas žiemos būstinę, Nansenas parašė trumpą savo žygio ataskaitą, įkišo į metalinį vamzdį ir pakabino ties anga.

– Gal jį suras kiti keliauninkai, – tarė, – jei mes negrįšime.

O sugrįžti buvo nedaug vilties. Gal būt, dar teks žiemą ir kitą panašiai žiemoti, o visos atsargos baigėsi, ir šovinių vos pora šimtų beliko. Tai ir su medžiokle neilgai maisto pasirūpinsi.

Pagaliau apsitvarkę ir susitaisę kajakus, išplaukė toliau pakrantėmis. Prsidėjo tos pačios bėdos: ledinės bangos svaidė menkas valteles, grasindamos kiekvieną akimirką nugramzdinti į dugną, teko karstytis nuo ledo lyties ant lyties, sukaupti paskutines jėgas ir neprarasti vilties išsigelbėti.

O čia dar tokia nenumatyta nelaimė atsitiko, kuri galėjo turėti pražūtingų pasekmių. Visą dieną plaukė, surišę valteles, kad būtų mažiau pavojaus ir geriau jos laikytųsi ant vandens, o vakare sustojo prie ledo lyties, norėdami bent kiek prasimankštinti ir pailsėti. Kalbėdamiesi vaikščiojo po ledo lytį. Staiga Johansenas suriko:

– Stok! Mūsų kajakai nuplaukia!

Atsigręžė ir apstulbo: abi valtelės, nučiuožusios nuo ledo lyties, plaukė, nešamos srovės ir vėjo.

Ilgai galvoti nebuvo kada.

– Imk mano laikrodį, – tarė Nansenas draugui, skubėdamas nusivilkti viršutinius drabužius.

Johansenas nespėjo paklausti, ką jis mano daryti, o Nansenas įšoko į ledinę jūrą ir nuplaukė, vydamasis kajakus.

Pūtė vėjas ir kajakus greitai nešė tolyn per bangas. Maža buvo vilties juos pasivyti. Bet kajakuose buvo visa jų manta: ir maisto atsarga, ir šautuvai, ir kelionės tyrinėjimų užrašai – viskas, ką jie turėjo. Žūtbut reikia pasivyti, kitaip vis tiek pražūsi be maisto ir paskutinių išsigelbėjimo priemonių. Tai Nansenas sukaupta paskutines jėgas, pasiryždamas verčiau nuskęsti ledinėse bangose sutrauktas mėšlungio, negu grįžti atgal be kajakų.

O tie nelaimingi kajakai vis tolyn ir tolyn plaukia. Pritrūkęs kvapo, Nansenas apsvirtė ant nugaros pailsėti. Čia jis pamatė ant ledo lyties pakraščiu lakstantį Johanseną ir nežinantį, ką daryti. Šokti paskui draugą į jūrą nebuvo prasmės, o kad Nansenas pavytų kajakus – irgi jokios vilties, tai ir liko tikrai lakstyti po ledo lytį ir laukti pirma draugo, paskui savo pražūties.

Bet narsiųjų keliauninkų likimas buvo daug laimingesnis. Kai Nansenas apsvirtė kniūbsčias, jis pamatė, kad kajakai žymiai priartėjo. Nežinia, ar srovė pasikeitė, ar jis paskutinėmis pastangomis juos pasivijo, bet tik atsirado viltis išsigelbėti, ir stingstantis nuo šalčio Nansenas pagaliau sučiupo už

pašliūžos galo, kyšančio iš kajako. Taigi paskutinį akimirksnį – išgelbėti.

Bet čia dar ne galas. Sustingęs nuo šalčio Nansenas jokiū būdu negalėjo įlipti į kajaką, o plaukti ir nusivaryti kajakus prie ledo lyties ne tik kad neturėjo jėgų, bet, sutrauktas mėšlungio, galėjo tuoju paskęsti. Ir jam pačiam jau atrodė, kad visos pastangos buvo bergždžios. Visas sustingo, kaleno dantimis nuo šalčio. Ir vis dėlto pasisekė įlipti į valtėlę. Paskutinėmis jėgomis prisiyrė prie ledo lyties, po kurią nerimaudamas lakstė Johansenas.

Po tokios ledinės maudyklės, rodos, neišvengiama buvo susirgti. Bet Nansenas, įlindęs į kailinį maišą, gerą valandą pakaleno dantimis, kiek apšilo, pavakarieniavo ir rytojaus dieną toliau išplaukė.

Plaukė didelės salos pakrantėmis. Ir čia staiga iš vandens išnėrė didžiulis vėplys ir, lyg norėdamas pailsėti, savo iltis užsidėjo ant Nanseno kajako. Jis vieną kitą kartą sušėrė irklų vėpliui per snukį, o tas nė negalvoja pasitraukti. Kol jį nuvijo, jis savo iltimis ir kajaką sudraskė. Gera, kad netoli buvo ledo lytis. Vos spėjus prie jos prisiirti, kajakas jau buvo pilnas vandens ir visi daiktai apsemti. Nieko neveiksi, reikia lopytis, džiovintis ir nelemtąjį vėplį keikti.

Nakvynei persikėlė į salą. Priešpiečiais pabudo Nansenas, išlindo iš maišo ir pradėjo rengti pietus. Besiruošiant išsisklaidė rūkas, ir Nansenas nutarė, kad vertėtų po apylinkę pasidairyti. Užlipo ant kalno ir pradėjo žvalgytis.

Pro sukeltų žuvėdrų riksmą staiga išgirdo, lyg šunys lotų. Kokie čia dabar prajovai? Iš kur tie šunys galėtų būti tolimoje apledėjusioje šiaurės saloje? O jeigu yra šunų, tai turi būti ir žmonių. Iš džiaugsmo smarkiai plakančia širdimi Nansenas sugrįžo pas miegantį draugą, jį prikėlė ir papasakojo, ką girdėjęs. Tas nenorėjo tikėti. Bet Nansenas vis tiek ryžosi ištirti šį dalyką. Užsidėjo pašliūžas, pasiėmė šautuvą ir išvyko pakrante. Greitai atrado šuns pėdas. Taigi tikrai nesuklydo. Smarkiai plakančia širdimi dar labiau paspartino žingsnius. Netrukus išgirdo ir žmogaus balsą, o gal suklydo? Ne, aiškiai girdėjo žmogaus balsą. Širdis iš džiaugsmo dar labiau pradėjo plakti.

Nieko nematydamas aplinkui, lėkė kiek tik gali su pašliūžomis ta kryptimi, iš kur išgirdo balsą. Greitai pamatė kažką gyvą artėjant. Tai buvo šuo. Bet toliau dar kažkas juodavo. Tai buvo žmogus. Dabar, vienas antrą pamatę, skubinosi susitikti. Nansenas nusiėmė kepurę ir mostelėjo. Nepažįstamasis tą pat padarė. Bet Nansenas nepažįstamąjį greitai pažino. Tai buvo anglų ekspedicijos vadas Džeksonas, kurį Nansenas anksčiau buvo matęs. Dabar Džeksonas čia tyrinėjo Prano Juozapo žemės archipelagą.

Ir taip tolimoje šiaurėje, tarp ledynų ir sniegynų, susitiko du žmonės, kurie niekada nesitikėjo toje vietoje susitikti.

– Labai džiaugiuosi jus pamatęs, – tarė Nansenas, ištiesdamas ranką.

– Dėkui, aš taip pat, – trumpai atsakė anglas.

– Jūs esate čia su laivu? – paklausė Nansenas.

– Ne, – atsakė anglas. – Mano laivas ne čia. – Pastovėjo. Patylėjo. Paskui anglas vėl paklausė:

– Keliese jūs esate?

– Aš ir mano draugas, – atsakė Nansenas. – Ten, už ledynų! – mostelėjo ranka.

Staiga anglas sustojo, atidžiai pasižiūrėjo nepažįstamajam į veidą ir greitai paklausė:

– Ar jūs tik ne Nansenas esate?

– Taip, tai aš, – šyptelėjo Nansenas.

– Koks džiaugsmas! – nušvito Džeksonas ir, pagriebęs Nanseno ranką, stipriai papurtė. – Kur jūs dabar vykstate?

– Dvejus metus plaukiojau šiaurės jūra su „Framu“, ji palikau 84° šiaurės platumos ir pėsčias toliau nuvykau ligi 86° šiaurės platumos, o iš ten pasukau Prano Juozapo žemės link. Žiemojome kažkur šiaurėje nuo čia, o dabar vykstame į Špicbergeną.

– Sveikinu jus iš visos širdies. Jūs atlikote narsią kelionę, ir aš esu be galo laimingas, kad galiu pirmas

jus pasveikinti.

Džeksono ekspedicija buvo netoliese visai patogiai įsikūrusi. Turėjo pasistačiusi namą ir buvo visu kuo gerai apsirūpinusi. Nanseną su draugu kuo širdingiausiai priėmė. „Labai malonu buvo, – vėliau rašė Nansenas, – vėl gauti duonos, sviesto, pieno, cukraus, kavos ir kt., be ko vertėmės visus metus ir ko labai pasigesdavome. Didžiausias mums buvo komfortas, kai mes galėjome numesti nešvairius savo skarmalus ir išsimaudyti šiltoje vonioje. Paskui, kai mes išsiprausėme, apsilvilkome minkštais drabužiais, apsikirpome, nusiskutome, vėl mes iš laukinių atvirtome europiečiais.“

Nansenas su draugu daugiau kaip mėnesį svečiavosi pas anglus. Paskui atvyko anglų ekspedicijos laivas, ir jie su tuo laivu rugpiūčio 14 dieną pasiekė Norvegijos šiaurės uostą Vardę. Iš čia Nansenas pasiuntė šimtus telegramų, pranešdamas apie laimingą savo kelionės galą.

– Bet kur „Framas“? – rūpėjo Nansenui. – Kas su juo atsitiko, – klausinėjo.

Niekas nieko nežinojo. Tikrai po savaitės, anksti rytą, įėjo viešbučio tarnas į Nanseno kambarį ir pranešė, kad vienas žmogus nori su juo tuojau pasikalbėti. Nansenas pasakė, kad palauktų, kol jis apsirengs. Tarnas šyptelėjo ir atsakė, kad šiuo reikalu galėtų ir neapsirengęs išeiti... Bet vis dėlto apsirengė ir, atėjęs į viešbučio laukiamąjį, pamatė žmogų su telegrama rankoje. Tai buvo vietinio pašto viršininkas. Jis pats norėjo įteikti telegramą, kuri, kaip jis manęs, Nansenui būsianti labai įdomi.

Nansenui tikrai vienas klausimas buvo įdomus. – Kur „Framas“? – Ir jis drebančiomis rankomis atplėšė telegramą:

„Framas“ šiandien laimingai parvyko. Viskas tvarkoje. Tuojau plaukiame į Tromsę. Sveikiname parvykusius. Sverdrupas.“

Neapsakomas džiaugsmas apėmė Nanseną. Jis ilgai kartojo tuos pačius žodžius:

– „Framas“ parvyko.

Netrukus „Framo“ ekspedicija vėl susitiko su savo vadu. Tai jau buvo ne džiaugsmas, o tikra laimė, kuri retai žmogų ištinka.

Narsijų norvegų „beprotiškas žygis“, kaip jį vadino mokslininkai, visiškai pasisekė, be jokios žmogaus aukos ir net susirgimo skorbutu, o „Frama“ išlaikė poliarinių ledų spūstis ir laimingai sugrįžo.

„Treji metai, mūsų praleisti ledynuose, buvo atlyginti brangiu stebėjimų lobynu įvairiose pažinimo srityse, – rašė Nansenas, baigdamas knygą. – Mūsų kelionė pakėlė žymią dalį uždangalo, dengiančio didelę neištirtą sritį, supančią ašigali, ir davė mums galimumo susidaryti gana aiškų ir tikrą paveikslą tos žemės dalies, kuri ligi tol buvo pavesta fantazijos sričiai... Bet mes neturime čia sustoti, dar daug paslapčių šaukia mus naujiems darbams šiaurėje, o daug kas gali būti išaiškinta tikrai ilgais stebėjimų metais.“

„Framo“ ekspedicija atliko vieną didžiausių ir narsiausių žygių šiaurėje ir parvežė mokslui be galo daug medžiagos ir žinių, o Nansenas nuo to laiko pasidarė įžymiausias šiaurės tyrinėtojas ir mokslininkas. Tačiau ir šitą jo garbę vėliau nustelbė jo, kaip didelio ir kilnaus žmogaus, garbė.

Kazys Boruta, *Šiaurės kelionės*: nuo seniausių laikų iki šių dienų narsijų keliauninkų didvyriški žygiai ir darbai, Vilnius: Vaga, 1973.